

Licht op het zonneleen Gronsveld: ontwikkeling en instellingen van het Rijksonmiddellijke graafschap Gronsveld (elfde eeuw tot circa 1795)

Citation for published version (APA):

van Rensch, T. J. (2015). *Licht op het zonneleen Gronsveld: ontwikkeling en instellingen van het Rijksonmiddellijke graafschap Gronsveld (elfde eeuw tot circa 1795)*. [Doctoral Thesis, Maastricht University]. Maastricht University. <https://doi.org/10.26481/dis.20151021tr>

Document status and date:

Published: 01/01/2015

DOI:

[10.26481/dis.20151021tr](https://doi.org/10.26481/dis.20151021tr)

Document Version:

Publisher's PDF, also known as Version of record

Please check the document version of this publication:

- A submitted manuscript is the version of the article upon submission and before peer-review. There can be important differences between the submitted version and the official published version of record. People interested in the research are advised to contact the author for the final version of the publication, or visit the DOI to the publisher's website.
- The final author version and the galley proof are versions of the publication after peer review.
- The final published version features the final layout of the paper including the volume, issue and page numbers.

[Link to publication](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

If the publication is distributed under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license above, please follow below link for the End User Agreement:

www.umlib.nl/taverne-license

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at:

repository@maastrichtuniversity.nl

providing details and we will investigate your claim.

Download date: 04 May. 2023

V SAMENVATTING

Thema en achtergrond van onderzoek

Het Land (graafschap) Gronsveld was tot 1795 een klein, onafhankelijk territorium ten zuidoosten van Maastricht, deel uitmakend van het Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie. De heren van Gronsveld voerden vanaf 1498 de titel *Reichsfreiherr* en vanaf 1586 de titel rijksgraaf. Zij erkenden het directe of ‘onmiddellijke’ gezag van de keizer en de hoogste instellingen binnen het Rijk en onderwierpen zich ook aan de hoogste wetten van het Rijk, maar beschouwden hun rechten over land en inwoners als vrije eigendom (allodium), ontleend aan ‘God en de zon’. In de terminologie van een feodaal georganiseerde samenleving was Gronsveld daarmee een ‘zonneleen’. De graaf van Gronsveld genoot binnen de hiërarchie van het Rijk de status van rijksstand en had daarmee (op zeer bescheiden schaal) recht op deelname aan de politieke besluitvorming binnen het Rijk.

Deze studie behandelt wetgeving, bestuur en rechtspraak binnen het graafschap gedurende de vroegmoderne tijd, evenals de manier waarop de daarbij betrokken personen en instellingen daar invulling aan gaven en de middelen en rechten die daartoe ter beschikking stonden. Dit wordt voorafgegaan door een analyse hoe het Land Gronsveld in de late middeleeuwen uit afzonderlijke dorpen is ontstaan. Uitgebreid aandacht krijgt ook de geschiedenis van de heren van Gronsveld, omdat die niet los kan worden gezien van het land. In de middeleeuwen wisten de heren uit het geslacht Van Gronsveld de zelfstandigheid van hun gebied ten opzichte van naburige grote landsheren, in het bijzonder de hertog van Brabant, te handhaven door geldleningen aan de hertogen en de verwerving van ambten in dienst van de hertog. Door de alliantie Van Bronckhorst Batenburg-Van Gronsveld in de vijftiende eeuw verschoof die oorspronkelijke oriëntatie op Brabant (en in mindere mate ook op Luik) rond 1500 naar het hertogdom Kleef en de Duitse Nederrijn. Door de verheffingen van Diederik II van Bronckhorst Batenburg tot *Reichsfreiherr* in 1498 en van zijn achterkleinzonen Jost en Johan II tot rijksgraaf in 1586 werd de blik duidelijk op het oosten, op het Rijk gericht. Die standsverheffingen zorgden ervoor dat de heren van Gronsveld het rijksonmiddellijk karakter van hun territorium, met alle daaraan verbonden rechten en plichten, steeds meer gingen benadrukken. Met die keuze voor het Rijk stonden zij als het ware met de rug naar de Habsburgse Nederlanden. Het lidmaatschap van de rijksadel effende in de zeventiende eeuw ook de weg voor militaire en diplomatieke carrières in keizerlijke dienst. De relaties binnen die kringen maakten het ook eenvoudiger op te komen voor de onafhankelijkheid van het graafschap en de neutraliteit in oorlogssituaties. Tegelijkertijd kleeften er ook nadelen aan die standsverhogingen. Zo werden vanaf omstreeks 1600 in Gronsveld voorheen onbekende belastingen ten behoeve van het Rijk ingevoerd. Verder had de voortdurende afwezigheid van de graaf ook gevolgen voor de manier waarop het bestuur van het graafschap moest worden georganiseerd.

Op zich waren zeer kleine, zelfstandige gebieden, noch in de Nederlanden noch in het Duitse Rijk een zeldzaam verschijnsel. De Republiek der Verenigde Nederlanden telde binnen haar grenzen verschillende enclaves die als ‘vrije heerlijkheden’ onafhankelijkheid

pretendeerden. Maar in de praktijk werden zij toch beschouwd als verbonden met de Republiek. In ieder geval voldeed geen van deze gebieden aan de eisen die aan een rijksstand werden gesteld. Het Heilige Roomse Rijk echter telde meer dan 1800 staten en staatjes, waarvan ongeveer driehonderd als rijksstand in de Rijksdag waren vertegenwoordigd. Door de voorstanders van de Duitse eenheid in de negentiende eeuw werd dit verschijnsel enigszins denigrerend aangeduid als *'Kleinstaaterei'*.

Binnen het tegenwoordige Nederland telde alleen de provincie Limburg kleine onafhankelijke territoria, die op een of andere manier met het Rijk waren verbonden. (We laten buiten beschouwing de 'Limburgse' delen van de hertogdommen Gulik en Kleef en de met Kleef verbonden enclaves in Noord-Brabant en Gelderland). Met opzet wordt gekozen voor een vage omschrijving, want tussen de territoria bestonden verschillen in status, die van geval tot geval moeten worden beoordeeld. Aan in de literatuur gebruikte verzamelbeschrijvingen als 'vrije rijksheerlijkheden' moet weinig juridische waarde worden toegekend. Slechts drie, te weten Thorn, Wittem en Gronsveld, kunnen uiteindelijk als rijksstand worden beschouwd.

Er bestaat over 'Nederlandse' rijksonmiddellijke gebieden wel literatuur, maar meestal blijft dit beperkt tot deelstudies in de vorm van artikelen. Bij meer omvangrijke verhandelingen krijgen de gecompliceerde verhoudingen tot het Rijk evenmin veel aandacht. Dat ook deze gebieden behoren tot de voorgeschiedenis van het tegenwoordige Nederland is in de historiografie vrijwel aan de aandacht ontsnapt. De enige uitzondering daarop vormt de studie van Nève over het Rijkskamergerecht. Dat betekent dat Nederlandstalige literatuur slechts beperkte bruikbaarheid heeft voor onderzoek. Achtergrondkennis moet vrijwel geheel worden ontleend aan Duitstalige literatuur. Aan die kant speelt het probleem van een nauwelijks overzienbare vloed aan publicaties. In deze studie over Gronsveld is voor de oplossing van dit probleem gekozen voor een middenweg. Op verschillende plaatsen in de tekst is op basis van literatuur in Duitse handboeken en enkele monografieën aandacht besteed aan de structuren en instellingen van het Rijk, voor zover dat noodzakelijk is om bepaalde begrippen binnen een bredere context te kunnen plaatsen.

De relaties tussen Gronsveld en het Rijk waren divers. Op het gebied van rechtspraak fungeerden het Rijkskamergerecht en de Rijkshofraad als hoogste rechtscolleges. Als rijksstand had de graaf zitting in de Nederrijns-Westfaalse Kreits en in het Nederrijns-Westfaalse Rijksgravencollege. Via het Rijksgravencollege was hij ook vertegenwoordigd in de Rijksdag. In deze studie is slechts zeer beperkt onderzoek verricht naar de feitelijke rol die Gronsveld binnen deze colleges speelde. Dat geldt ook voor de betrekkingen met andere rijksstanden. Om daar uitspraken over te kunnen doen, is breder, vergelijkend onderzoek nodig. Wel is ruim aandacht geschonken aan het toezicht van de kreits op de uitoefening van het muntrecht en aan de belastingen vanwege het Rijk, die het graafschap Gronsveld moest opbrengen.

Deze studie is, met uitzondering van de middeleeuwse periode en de familiegeschiedenis van de heren van Gronsveld, grotendeels gebaseerd op onderzoek in archieven. In de inleiding is daarvan een overzicht opgenomen. Van de oorspronkelijk in Gronsveld

gevormde archieven van heren en graven en van de rechterlijke instellingen aldaar is weinig bewaard. Deze stukken zijn in 1793 bij een inval van Franse troepen vernietigd. Het restant bevindt zich bij het Regionaal Historisch Centrum Limburg te Maastricht. Als aanvulling zeer belangrijk zijn de eveneens bij het Regionaal Historisch Centrum Limburg aanwezige dossiers van processen die vanuit Gronsveld voor het Rijkskamergerecht werden gevoerd. In deze studie over Gronsveld is van de inhoud daarvan voor het eerst op ruime schaal gebruik gemaakt. Van groot belang is verder het archief van de graven Toerring-Jettenbach, in bewaring gegeven bij het Staatsarchiv München. Daarin bevindt zich een soort 'tegenarchief' van de administratie in Gronsveld uit de tijd dat graven Toerring-Jettenbach in de achttiende eeuw bemoeienis met Gronsveld hadden. Voorts bevat dit archief retroacta uit vroegere periodes en stukken die in 1793 vanuit Gronsveld naar München zijn meegenomen. De grote hoeveelheid correspondentie uit de achttiende eeuw bevat een uitzonderlijke hoeveel achtergrondinformatie over het functioneren van bestuur en rechtspraak in de achttiende eeuw. Deze is niet alleen interessant voor de in de plaatselijke geschiedenis geïnteresseerde lezer, het geeft ook een beeld van persoonlijke verhoudingen en zakelijke belangen zoals die tussen bestuurders en onderdanen bestonden. De onevenwichtige overlevering van archieven is van invloed geweest op de uiteindelijke presentatie van dit onderzoek. De stukjes van de legpuzzel pasten niet altijd aan elkaar. Daarom zijn soms voor de onderbouwing van bepaalde feiten of ontwikkelingen details sterk uitvergroot, terwijl de grote hoeveelheid materiaal uit de tweede helft van de achttiende eeuw ons weer stelt voor de noodzaak keuzes te maken.

Het ontstaan van het Land Gronsveld en genealogische achtergronden van de heren van Gronsveld in de middeleeuwen

De vroegste vermeldingen van adellijke personen met de achternaam 'De Grules' of een variant daarvan dateren uit de elfde en twaalfde eeuw en zijn terug te vinden in het gebied tussen Aken en Luik. Het is niet mogelijk daar een samenhangende genealogie van te maken. Evenmin zijn duidelijk banden met Gronsveld aan te wijzen. Pas in de loop van de dertiende eeuw kan worden gesproken van opeenvolgende generaties van een familie Van Gronsveld, waarvan leden ook heer van Gronsveld waren. Er bestonden in die tijd ook verbindingen met de belangrijke adellijke geslachten Van Stolberg (bij Aken) en Van Haasdal. Waarschijnlijk is de familie Van Haasdal aan het einde van de dertiende eeuw in mannelijke lijn uitgestorven en zijn de goederen en het familiewapen overgenomen door de heren van Gronsveld.

De heren van Gronsveld behoorden in de dertiende eeuw en het begin van de veertiende eeuw tot de aanzienlijke adel, met goederen in het gebied tussen Luik, Aken en Maastricht. Er zijn ook aanwijzingen voor verbindingen met de hertogen van Limburg. Pas bij Hendrik I van Gronsveld (vermeld 1334-1374) wordt het mogelijk een globaal beeld van diens levensloop te krijgen. Hij was als burggraaf van het kasteel van Limbourg aan de Vesdre in dienst van de hertog van Brabant, was betrokken bij de behartiging van Brabantse belangen in het gebied tussen Maas en Rijn en vertegenwoordigde Brabant in het zogenoemde Landvredeverbond. Verder trad hij op als financier van de hertog.

Hendriks zoon Johan III van Gronsveld (vermeld 1349-1386) trad in de voetsporen van zijn vader. Ook hij onderhield nauwe betrekkingen met de hertog van Brabant, was één van de grote financiers van de hertog en kreeg daarvoor een reeks kastelen en ambten in onderpand. Zijn fortuin nam nog aanzienlijk toe, toen Walram van Valkenburg hem in 1368 het dorp Heugem schonk. Van zijn oom Godert van den Bongard erfde hij de heerlijke rechten over Sint-Maartens-Voeren en Oost. Verder verwierf hij van de hertog van Brabant pandrechten op Eijsden en Cadier. Aan een mogelijk streven al zijn aan elkaar grenzende bezittingen tot één samenhangend geheel te consolideren kwam abrupt een einde toen hij in 1386 werd vermoord.

Johan III werd opgevolgd door zijn broer Hendrik II. Deze had door zijn huwelijk met Johanna van Merode vooruitzichten op het kasteel Rimburch (dat hij in 1396 ook verwierf), maar hij werd door de erfenis van zijn broer één van de rijkste edelen van de streek. Hendrik zette de goede betrekkingen met Brabant voort en bleef één van de belangrijkste geldschietters van de hertogelijk huis. Door het bezit van Rimburch ontstond een band met Gronsveld, die uiteindelijk bijna 250 jaar duurde. Het kasteel van Rimburch werd de hoofdzetel van de heren van Gronsveld.

Hendrik II werd opgevolgd door zijn oudste zoon Hendrik III van Gronsveld (vermeld 1407-1474/1476), gehuwd met Aleydis van Oupeye. Tijdens zijn regering bekoelden de traditioneel goede betrekkingen met het onder Bourgondische invloedssfeer gekomen Brabant. Aangezien Hendrik en zijn echtgenote slechts twee dochters hadden, stierf te Gronsveld het geslacht Van Gronsveld in mannelijke lijn uit. De oudste dochter Johanna trouwde met Diederik I van Bronckhorst Batenburg, afkomstig uit het Gelderse rivierengebied. Tot 1719 hebben opeenvolgende leden uit dit geslacht over Gronsveld geregeerd.

Typisch voor de ontwikkeling van de grote middeleeuwse landsheerlijkheden was hun geleidelijke groei door annexatie, koop of leenopdrachten van naburige heerlijkheden. Vergelijkbare ontwikkelingen treffen we ook aan bij kleine landsheerlijkheden. In de Nederlanden was dit proces van samenvoeging en deling van territoria aan het einde van de veertiende eeuw grotendeels tot afronding gekomen. Ook het Land Gronsveld, dat zich voor het eerst omstreeks 1400 manifesteert als een samenhangend geheel onder de heren van Gronsveld, was in de voorafgaande eeuw(en) ontstaan uit 'losse onderdelen'. Sporen daarvan waren nog in de rechterlijke en bestuurlijke organisatie tot 1795 zichtbaar.

Voor elk van deze eenheden in de vorm van een dorp of gehucht is een analyse gemaakt van het ontstaan en de overgang naar de heren van Gronsveld. Inzicht daarin was ook van belang voor de vraag of de afzonderlijke delen voldeden aan de later geclaimde status van 'zonneleen' en allodium. Uit het onderzoek blijkt duidelijk dat geen van de plaatsen moet worden beschouwd als afsplitsing van een groter geheel. Vervolgens is geprobeerd op basis van reconstructie van de ontginningsgeschiedenis vast te stellen of aan het ontstaan van de afzonderlijke plaatsen een groot domein ten grondslag kan hebben gelegen. Een dergelijk reconstructie van een middeleeuws landschap is in het verleden al door Hartmann gemaakt voor het aan Gronsveld grenzende Eijsden en Breust. Hij stelde vast dat de dorpen en gehuchten op het plateau van Eckelrade en Sint Geertruid in de elfde en twaalfde eeuw zijn gesticht tijdens de ontginning die vanuit het Maasdal werd

ondernomen. De door Hartmann gebruikte methode van onderzoek is ook voor de afzonderlijke plaatsen binnen het graafschap Gronsveld toegepast. De eigendomsverhoudingen en rechten op de grond (leenroerigheid, keurmede, cijnsplicht) die op kaarten uit het midden van de achttiende eeuw konden worden aangegeven, mogen worden beschouwd als een afspiegeling van de middeleeuwse ontginningsgeschiedenis.

In grote lijnen zijn de uitkomsten hetzelfde als bij Breust en Eijsden: een ontginning van het plateau vanuit de lager gelegen dorpen Gronsveld en Heugem. Maar er zijn per plaats ook verschillen. Voor Gronsveld was nog in de achttiende eeuw 2/3 van alle grond op enigerlei wijze verbonden met de heer, als volle eigendom van de heer, als leengoed, als keurmedig goed of als cijnsgoed. Daarmee wordt duidelijk dat de basis voor het ontstaan van het dorp moet worden gezocht in een adellijk, allodiaal domein. De ontginning daarvan moet hebben plaatsgevonden in de twaalfde en dertiende eeuw. Dat sluit ook aan bij de vroegste schriftelijke bronnen. Het initiatief voor die ontginningen moet zijn uitgegaan van de heren van Gronsveld, voor eigen rekening of door uitgifte van grond volgens leenrecht of tegen betaling van keurmede of cijns.

Het dorp Eckelrade is als ontginningsdorp vanuit Gronsveld gesticht in de dertiende of het begin van de veertiende eeuw. De ontwikkeling verliep echter anders dan in Gronsveld en de latere gegevens wijzen op een deels planmatige aanleg. Overheersend waren hier landerijen die van de heren van Gronsveld in leen werden gehouden. De heren van Gronsveld beschikten hier nauwelijks over grond in volle eigendom.

De verdere ontwikkeling van Eckelrade tot grotere zelfstandigheid ten opzichte van Gronsveld is in de veertiende eeuw gestagneerd. Het dorp beschikte over een eigen kerk, maar die had slechts de status van hulpkerk van de parochiekerk van Gronsveld. De oudste vermelding van een kerk in Gronsveld dateert uit 1258. Gronsveld en Eckelrade hebben samen altijd onder één schepenbank geressorteed, die voor beide plaatsen bevoegd was. Schepenen van de 'curia de Grunselt' worden het eerst genoemd in 1261. De schepenbank had hoge en lage jurisdictie. In 'gemeentelijk' opzicht waren Gronsveld en Eckelrade wel gescheiden en vanaf de zeventiende eeuw werd Eckelrade voor de belastingheffing ook als een aparte eenheid beschouwd.

Ten zuidoosten van Eckelrade lag een vrijwel onbewoonde strook grond ter grootte van bijna zestig bunder, de Bijbank of 'halve heerlijkheid Eckelrade' geheten. De heer van Gronsveld hield dit gebied in leen van het leenhof van Valkenburg, maar er werd vanuit Gronsveld jurisdictie uitgeoefend. Ook fiscaal ressorteerde de Bijbank onder Valkenburg. Die situatie zorgde tot 1795 voor onduidelijke staatkundige verhoudingen.

Het dorp Heugem is waarschijnlijk gesticht rond een 'curia', een laathof van de prins-bisschop van Luik. De eerste vermeldingen van Heugem gaan terug tot de twaalfde eeuw. Ook vanuit Heugem werden de hoger gelegen gronden richting het plateau van Eckelrade ontgonnen en wel in de vorm van een lange, smalle strook grond tot aan het Savelsbos en de grens met het dorp Cadier. Mogelijk zijn ook Cadier en het gehucht Honthem op het plateau van Eckelrade vanuit Heugem gesticht.

De heerlijke rechten over Heugem zijn van de prins-bisschop van Luik via de hertog van Limburg en de hertog van Brabant in handen gekomen van de heer van Valkenburg. In 1363 schonk Walram van Valkenburg, heer van Born en Sittard, het dorp Heugem aan Johan III van Gronsveld. Vanaf dat moment maakt Heugem een vast onderdeel uit van

het bezit van de heren van Gronsveld. Mogelijke leenbanden met Luik zijn niet meer bekend. Heugem beschikte in ieder geval in het midden van de veertiende eeuw over een schepenbank met hoge en lage jurisdictie. De schepenen gingen zeker nog tot in de zeventiende eeuw, als herinnering aan oude historische banden, ter hoofdvaart naar de schepenen van Luik. Oorspronkelijk schijnen de heren van Gronsveld weinig grondbezit in Heugem te hebben gehad. Het latere grondbezit is vrijwel allemaal terug te voeren op de hof Ter Warden, maar die kwam pas in de vijftiende eeuw in Gronsvelds bezit. Wel lagen er keurmedige goederen, maar waarschijnlijk zijn die voortgekomen uit de oorspronkelijke hof van de prins-bisschop van Luik.

Ten oosten van Eckelrade lag het gehucht Honthem dat, zoals de andere dorpen op het plateau, is ontstaan uit ontginning, mogelijk vanuit Heugem. Het minuscule Honthem beschikte over een eigen schepenbank met hoge en lage jurisdictie (vroegste vermelding 1512). Op oude banden met Heugem wijst de hoofdvaart van Honthem op Heugem. Hoe en wanneer Honthem in het bezit van de heren van Gronsveld is gekomen, valt niet met zekerheid te zeggen; mogelijk gebeurde dit tegelijk met Heugem. In ieder geval wijkt de ontginningsgeschiedenis van Honthem duidelijk af van die van Eckelrade en Gronsveld. Er lag geen land dat de heer van Gronsveld in volle eigendom toebehoorde en er lagen ook geen leengoederen. Wel telde Honthem enkele keurmedige hoeves.

Tot het vroege bezit van de heren van Gronsveld behoren ook de heerlijke rechten over het dorp Slenaken. De eerste vermelding van Gronsveldse aanwezigheid in Slenaken is te vinden in een oorkonde van de schepenen van Slenaken uit 1371. Deze schepenbank beschikt over hoge en lage jurisdictie. Over de middeleeuwse ontwikkeling van Slenaken valt weinig concreets te zeggen. Mogelijk is de dorpskern zeer oud; later werden enkele buurtschappen ontgonnen. De heren van Gronsveld beschikten over weinig grond in Slenaken, wel over keurmedige goederen en cijnsgoederen, maar het is de vraag of dit teruggaat op oud bezit. Wel heel oud kunnen de rechten op de bossen zijn.

Tot de vroegste bezittingen van de heren van Gronsveld behoren ook de zogenoemde 'buitenlenen' of 'uitheemse lenen'. Het belangrijkste daarvan waren lenen in Holset en Vaals, te weten Vaalsbroek, de hof van Holset en de hof van Einrade. Verder lagen er nog tal van kleine lenen. Gronsveldse aanwezigheid in Holset is te volgen tot 1237. Belangrijke buitenlenen waren ook enkele hoven in de nagenoeg aan Gronsveld en Heugem grenzende heerlijkheid Oost.

Gedurende langere tijd werden ook de heerlijkheden Sint-Maartens-Voeren en Oost (door erfenis verworven omstreeks 1370) vanuit Gronsveld bestuurd, maar formeel vielen deze plaatsen onder Brabants gezag en hebben zij nooit deel uitgemaakt van het Land Gronsveld. Wel maakten inwoners van Oost soms gebruik van rechterlijke diensten vanuit Gronsveld.

Het Land Gronsveld kende aan het einde van de middeleeuwen een rechterlijke organisatie waarvan de ontstaansgeschiedenis uit afzonderlijke dorpen goed valt af te lezen. Er waren vier schepenbanken met hoge en lage jurisdictie, te weten Gronsveld, Heugem, Honthem en Slenaken. Daarnaast kende Gronsveld ook een landsheerlijk leenhof, dat in ieder geval vanaf het laatste kwart van de veertiende eeuw functioneerde. De schepenbanken maakten deel uit van een piramide van hoofdvaart en hoger beroep,

die liep van Slenaken op Gronsveld, van Gronsveld op Aken op het Rijkskamergerrecht en later ook direct van Gronsveld op het Rijkskamergerrecht. Van Honthem liep de rechtsgang via Heugem naar Luik en ten slotte ook naar het Rijkskamergerrecht. Het hoger beroep bij het leenhof was omstreden.

De heren van Gronsveld van de vijftiende tot het einde van de achttiende eeuw

Het huwelijk van Diederik I van Bronckhorst Batenburg met Johanna van Gronsveld in 1425 vormde het begin van een bijna driehonderd jaar durende relatie tussen de familie Van Bronckhorst Batenburg en Gronsveld. De Bronckhorsten, die de veertiende en vijftiende eeuw in verschillende linies verdeeld raakten, behoorden tot de oeroude adel in het Gelderse rivierengebied en waren in stand vergelijkbaar met de familie Van Gronsveld. Van Diederik I is niet zeker of hij ook daadwerkelijk over Gronsveld heeft geregeerd. Van zijn zoon Hendrik I, die van circa 1475 tot 1493 regeerde, is weinig bekend. Door zijn huwelijk met Johanna Catharina van Alpen verwierf hij belangrijke bezittingen aan de Nederrijn. Die Alpanse erfenis verschafte ook directe toegang tot de omgeving van de hertog van Kleef. Achteraf gezien is dit het begin van een duidelijke herpositionering van familiebelangen. De goederen in het hertogdom Kleef leverden 150 jaar een belangrijk deel van de inkomsten waarop de welstand van de familie was gebaseerd. Daarmee verschoof ook bij de volgende generaties de belangstelling voor Brabant en Luik in de richting van Kleef en vervolgens ook de Nederrijns-Westfaalse Kreits en het Rijk.

Hendriks zoon Diederik II van Bronckhorst Batenburg (1493-1508) is daar het eerste voorbeeld van. Hij werd één van de invloedrijkste edelen aan het Kleefse hof en steunde de hertog in diens strijd tegen de hertog van Gelre. Voor de status van de familie was belangrijk dat Diederik in 1498 door rooms-koning Maximiliaan werd verheven in de stand der *Reichsfreiherrn*. Bij die gelegenheid werden zowel Gronsveld als Rimburch tot rijksonmiddellijke heerlijkheden verklaard.

Diederiks zoon Johan I van Bronckhorst Batenburg (1508/1511-1558/1559) vervulde eveneens verschillende functies in het Kleefse landsbestuur. Zijn loyaliteit aan hertog Willem van Kleef bracht hem tijdens de conflicten tussen de hertog en keizer Karel V in grote problemen. Na de capitulatie van de hertog bij het Verdrag van Venlo in 1543 moest Johan de Brabantse leenrechten op Rimburch erkennen en verloor Rimburch de status van rijksonmiddellijke heerlijkheid.

De regeringsperiode van Willem van Bronckhorst (1558/1559-1563) duurde te kort om daar veel over te kunnen melden. Na zijn overlijden kregen zijn minderjarige zonen Jost en Johan een goede vorming op academisch niveau. In 1585 werden zij verheven in de stand der rijksgraven. Met deze verheffing en titel legden zij het fundament voor de stand van de familie in de zeventiende en achttiende eeuw en de daarmee verbonden rechten. Jost huwde op standsniveau met gravin Anna van Oostfriesland, een kleindochter van keizer Maximiliaan en zijn broer Johan met gravin Sybilla van Eberstein, telg uit een oeroud, Schwäbisch gravengeslacht. Door dit huwelijk ontstonden ook rechten op het graafschap Eberstein.

De ontwikkelingen op religieus gebied in de zestiende eeuw zorgden ook voor verdeeldheid binnen de verschillende takken van familie Van Bronckhorst Batenburg. Over de confessionele gezindheid van de Gronsveldse tak is niet veel bekend, maar uit de weinige beschikbare gegevens mag worden afgeleid dat zij katholiek bleven.

Jost van Bronckhorst Batenburg regeerde van 1586 tot 1588, het jaar waarin hij sneuvelde. Hij werd opgevolgd door zijn broer Johan II van Bronckhorst Batenburg. Als graaf van een rijksonmiddellijk gebied kreeg hij toegang tot de Nederrijns-Westfaalse Kreits en zocht hij binnen die kringen ook aansluiting voor de bescherming van zijn belangen. Gronsveld zelf leed ondertussen zwaar onder de gevolgen van de Tachtigjarige Oorlog in het Maasdal. Tijdens de regering van Johan II werd ook voor het eerst in Gronsveld serieus werk gemaakt van belastingheffing voor het Rijk. Dat leidde, in combinatie met eisen tot het verrichten van herendiensten, tot heftige confrontaties met de grondeigenaren binnen het graafschap.

Meer nog dan zijn voorvaderen raakte graaf Johan II georiënteerd op het Rijk. Die lijn werd door zijn opvolger Jost Maximiliaan (1617-1662) voortgezet. Met een militaire loopbaan in Beierse dienst raakte hij betrokken bij diverse belangrijke krijgsoperaties gedurende de Dertigjarige Oorlog. Hij eindigde zijn carrière als veldmaarschalk. In het handschrift getiteld *'Coemoedia Gronsfeldiana'*, oorspronkelijk opgesteld als een verdedigingsschrift, heeft hij over zijn oorlogservaringen autobiografische aantekeningen nagelaten, die later in Eberhard Wassenbergs *Teutsche Florus* over de geschiedenis van de Dertigjarige Oorlog zijn verwerkt. Na 1648 was Jost Maximiliaan diplomaat in keizerlijke dienst en medeoprichter van het Nederrijns-Westfaalse Gravencollege. Met dit laatste werd hij een succesvol pleitbezorger voor de graven in het noordwesten van het Rijk om stemrecht te krijgen in de Rijksdag.

Jost Maximiliaan werd opgevolgd door zijn zoon Johan Frans. Ook deze koos voor een militaire loopbaan in keizerlijke dienst. Hij vocht mee in de strijd tegen de Turken en in de Spaanse Successieoorlog en eindigde zijn loopbaan als militair gouverneur van Luxemburg. Het eerste huwelijk met gravin Eleonore Philippine von Fürstenberg bleef kinderloos, uit het tweede huwelijk met gravin Maria Anna von Toerring-Jettenbach werd een dochtertje geboren, dat echter al op zeer jonge leeftijd stierf. Met het overlijden van Johan Frans in 1719 stierf het geslacht Van Bronckhorst Batenburg te Gronsveld in mannelijke lijn uit. Het graafschap vererfde op zijn weduwe Maria Anna von Toerring-Jettenbach.

Met de keuze voor een militaire carrière behoorden de graven van Gronsveld tot een groep van edelen uit het Maasgebied, die het in de zestiende en zeventiende eeuw tot krijgsoversten in keizerlijke of vorstelijke dienst brachten. Dat gold niet alleen voor Jost, Jost Maximiliaan en Johan Frans van Bronckhorst Batenburg, maar ook voor enkele van hun broers. Met die keuze richtte de blik van leden van de familie zich vooral op perspectieven binnen het Rijk. Een goed voorbeeld daarvan, maar dan buiten de militaire sfeer, vormt ook graaf Otto Willem van Bronckhorst Batenburg, een broer van Johan Frans, die tot wijbisschop van Osnabrück werd benoemd. Er moet financiële noodzaak voor die oriëntatie op het Rijk hebben bestaan. Het kleine graafschap Gronsveld bood geen mogelijkheden alle kinderen van levensonderhoud in overeenstemming met hun

stand te voorzien. Maar een militaire loopbaan kende ook grote risico's. Jost Maximiliaan raakte bijna geruïneerd en ook Johan Frans kampte met chronisch geldgebrek. Financiële problemen lopen als een rode draad door de familiegeschiedenis in de zeventiende eeuw en zorgden, in combinatie met onenigheid binnen de familie, ook voor afkalving van het eens zo omvangrijke familiebezit. Op die wijze gingen in een eeuw tijd de heerlijkheden Oost, Sint-Maartens-Voeren, Rimbürg, Eberstein en uiteindelijk in 1728 als laatste Slenaken verloren.

Hoewel de graven Van Bronckhorst Batenburg weinig in het graafschap verbleven, beschouwden zij Gronsveld toch als de basis van hun familie. Zij vonden daar ook sinds het midden van de zestiende eeuw hun laatste rustplaats in de Sint-Martinuskerk en hebben met hun bijgedragen aan de restauratie en inrichting van dit gebouw een soort mausoleum voor hun familie gemaakt. In het bijzonder aan Jost Maximiliaan leeft nog de herinnering voort wegens zijn betrokkenheid bij de oprichting van de Gronsveldse schutterij en belangrijkste bouwheer van de windmolen.

Na het overlijden van Johan Frans van Bronckhorst vererfde het graafschap Gronsveld op zijn echtgenote Maria Anna von Toerring-Jettenbach. Deze hertrouwde met Claude Nicolas d'Arberg Valengin. Uit dit huwelijk werd één dochter geboren, Maria Josepha. Deze huwde in 1746 met haar neef Maximilian Emanuel von Toerring-Jettenbach. Maria Josepha overleed in 1753, Maximilian Emanuel in 1773. Hij werd opgevolgd door zijn jongste broer August Joseph. Deze werd de laatste regerende graaf van Gronsveld.

De regering van Claude Nicolas d'Arberg Valengin (1720-1731) vormt een treurige periode in de geschiedenis van het graafschap. Een groot deel van de grafelijke rechten werd verpacht aan een Waalse gelukszoeker, die vervolgens in ernstig conflict raakte met de Gronsveldse drossaard Lebens en de bevolking van Gronsveld. De bestuurlijke anarchie waarin het graafschap verzeild raakte, geeft een goed voorbeeld van de escalatie en onbeheersbaarheid van problemen wanneer binnen een klein, rijksonmiddellijk territorium facties tegenover elkaar kwamen te staan. Mogelijkheden tot ingrijpen van buitenaf waren uiterst beperkt.

Na het kort achter elkaar overlijden van Maria Anna von Toerring-Jettenbach in 1730 en Claude Nicolas d'Arberg Valengin in 1731, ontbrandde eerst een strijd over de voogdij over hun minderjarige dochter Maria Josepha. Nadat de voogdij was toegewezen aan haar oom Ignaz Felix von Toerring-Jettenbach keerde de rust binnen het graafschap enigszins terug. Het grafelijk gezag bleef in deze overgangsfase zwak. Pas in de tweede helft van de achttiende eeuw, onder Maximilian Emanuel en August Joseph von Toerring-Jettenbach, keerden geordende verhoudingen terug.

De Toerrings behoorden tot de hoge Beierse adel en voerden sinds 1630 de titel rijksgraaf, maar beschikten niet over een rijksonmiddellijk territorium. Dankzij het bezit van Gronsveld werden zij nu ook rijksstand en kregen daarmee zetel en stem in Nederrijns-Westfaalse Kreits en Rijksdag. Het bezit van Gronsveld verhoogde niet alleen het aanzien van de Toerrings, maar daarnaast wilden zij van het graafschap ook een economisch renderend bezit maken. Vooral onder het bewind van hun twee achtereenvolgende vertegenwoordigers in Gronsveld, Joseph Anton Prummer en Wolfgang Zollner, lukte dat vrij goed, maar een rijke bron van inkomsten werd het graafschap niet. De graven zijn

nooit persoonlijk in Gronsveld geweest, maar regeerden op afstand, door middel van veelvuldige correspondentie. Hun stijl van regeren was, uitgedrukt in een aantal trefwoorden, autocratisch en formeel, afstandelijk en tegelijk op details gericht, zuinig en conservatief, maar ook verlicht, zeer direct naar ondergeschikten, rechtvaardig en zeker niet onwelwillend ten opzichte van de bevolking.

De regering van graaf August Joseph eindigde door de inlijving van Gronsveld bij Frankrijk in 1795. De afwikkeling van de schadevergoeding duurde tot de *Reichsdeputationshauptschluss* van 1803. De als compensatie toegekende rijksabdij Gutenzell leverde slechts drie jaar een rijksgraafschap Gutenzell op, omdat dit gebied in 1806 door het koninkrijk Württemberg werd geannexeerd. Als voormalige bezitters van rijksnonnendijk en stemhebbend graafschap kregen de Toerrings na 1815 in Duitsland de status van zogenoemde gemediatiseerde *Standesherren* en werden zij *ebenbürtig* aan regerende vorstelijke huizen.

Administratieve structuren en rechterlijke organisatie circa 1500-1796.

Het grafelijk gezag over Gronsveld ging over door erfopvolging. Bij het begin van de regering nam de graaf het graafschap met formele handelingen ten overstaan van het gerecht in bezit, waarna inhuldiging door de onderdanen volgde. De indruk bestaat dat soms terughoudend werd omgegaan met grote publieke manifestaties wegens problemen binnen de familie. Uit de tweede helft van de achttiende eeuw zijn twee gedetailleerde beschrijvingen van de plechtigheden bij inhuldiging bewaard. Het daarin beschreven protocol geeft een indruk van de opvattingen die bestonden over de verhouding tussen de graaf en zijn onderdanen.

De keerzijde van inhuldiging waren de publieke rouwplechtigheden bij het overlijden van de graaf of zijn familieleden. Over de plechtigheden bij de bijzetting van de leden van de familie Van Bronckhorst Batenburg in de Sint-Martinuskerk van Gronsveld is weinig bekend. In de tweede helft van de achttiende eeuw werden de rouwdiensten tot in het kleinste detail geregisseerde barokke spektakelstukken, bedoeld om stand en het gezag van de overledene voor de genodigden en de in groten getale toegestroomde nieuwsgierigen te demonstreren.

Binnen het graafschap was de graaf de hoogste formele en materiële wetgever. Bij eventuele onzekerheid over de uitleg daarvan, had hij ook het recht op interpretatie. Met wetgeving bewoog de graaf zich binnen de kaders van het rijksrecht, maar hij had op grond van de zogenoemde 'salvatorische clausule' de bevoegdheid er van af te wijken. Bij toepassing van wet- en regelgeving in de rechtspraak valt een bepaalde gelaagdheid vast te stellen. Op de eerste plaats kwam de wetgeving van de graaf als landsheer. Wanneer die ontoereikend was, werd een beroep gedaan op plaatselijk gewoonterecht of op regels van rijksrecht. Ten slotte kon recht worden ontleend aan de wet- en regelgeving uit naburige territoria zoals het hertogdom Brabant of prinsbisdom Luik.

Uit de achttiende eeuw zijn er ook voorbeelden van plaatselijke verordeningen van de schepenenbank en van de vertegenwoordigers van de graaf. Formele bekrachtiging daarvan

door de graaf lijkt niet nodig te zijn geweest. Het is niet bekend of voor de toepassing van kerkelijke wetgeving een formeel recht van ‘placet’ gold, maar ten opzichte van regelgeving door kerkelijke autoriteiten werd een kritische houding ingenomen. Door de gebrekkige overlevering van archieven is moeilijk goed zicht te krijgen op de totale omvang van de wetgeving, maar de indruk bestaat dat de regelgeving beperkt was. Het meest omvangrijk is de *Rechtsordnung* voor Gronsveld uit 1671, die vooral zakenrecht en erfrecht behandelt. Inhoudelijk is de tekst vrijwel woordelijk ontleend aan de ‘*Cöllnische Rechts-Ordnung*’ uit 1663. Alleen de hoofdstukken over leengoederen, keurmeden en procesrecht zijn van Gronsveldse oorsprong.

De graaf verbleef in de zestiende en zeventiende eeuw zelden in het graafschap; na 1730 is er zelfs nooit meer een bezoek van een graaf geweest. Tot aan het begin van de achttiende eeuw verliep ook schriftelijke communicatie vaak moeizaam. Pas tijdens de regering van de graven Toerring-Jettenbach nam de directe bemoeienis van de graaf toe door een intensieve briefwisseling. Deze situatie bracht met zich mee dat de uitoefening van het grafelijk gezag vanaf de zestiende eeuw tot 1795 bijna altijd was gebaseerd op delegatie. Door dit bestuur op afstand bestond er verschil tussen het formele gezag van de graaf en de werkelijke macht zoals die door zijn ondergeschikten werd uitgeoefend. Het verschijnsel deed zich ook voor in andere rijksonmiddellijke gebieden, waar de heer ver weg woonde. In deze studie zijn de gevolgen daarvan voor Gronsveld bestudeerd, maar nader onderzoek moet uitwijzen welke uitwerking dit op de bestuurscultuur binnen kleine territoria in het algemeen had. Voorbeelden uit Gronsveld maken wel duidelijk dat de grafelijke ambtenaren door gebrek aan leiding en toezicht vaak meer speelruimte kregen dan verantwoord was, zeker wanneer verschillende functies in één persoon werden verenigd.

De belangrijkste functionarissen binnen het bestuur van Gronsveld waren in de zestiende eeuw de scholtis, de drossaard, de rentmeester en na 1750 de vertegenwoordiger van de graaf (met de wisselende titels van secretaris, commissaris en directeur). Combinaties van functies bemoeilijken de samenstelling van een doorlopend overzicht per ambt. Gemiddeld waren twee personen betrokken bij het bestuur en het beheer van de grafelijke eigendommen en financiën. Niet meegerekend zijn de soms ingeschakelde juridische adviseurs en eventueel ondersteunend personeel, zoals een schrijver of bode.

De taken van functionarissen waren omschreven in instructies. Voor de zestiende, zeventiende en de eerste decennia van de achttiende eeuw is daar weinig van bewaard. Pas met een aantal instructies uit de jaren dertig van de achttiende eeuw krijgen we beter zicht op de inhoud daarvan. Instructies waren gericht op de behartiging van de rechten en financiële belangen van de graaf, maar bevatten ook voorschriften over de uitoefening van publiek gezag. Voorbeelden daarvan zijn de bijzondere bevoegdheden van de rentmeester bij de gerechtelijke inning van schulden aan de graaf.

Kenmerkend voor de bij het ambtelijk bestuur binnen het graafschap betrokken personen was dat zij behoorden tot families waarvan de leden elkaar bepaalde functies of ambten toespeelden. Meestal wisselde een familieregering na twee of drie generaties, dikwijls na problemen met de graaf over het financieel beheer. Die overgang kon het karakter krijgen van een afrekening van oude vetes, zoals omstreeks 1720 tussen de aanhangers van de

oude drossaard Kicken en de nieuwe drossaard Lebens. Het systeem van familieregering bleek ook bestand tegen de komst van vreemdelingen. Zo verbonden de uit Zuid-Duitsland afkomstige grafelijke commissarissen Joseph Anton Prummer en Wolfgang Zollner zich door huwelijk met de regerende familie Lebens.

Het elkaar toespelen van functies gebeurde openlijk en werd niet ervaren als iets verwerpelijks. Het leidde zeker niet automatisch tot incompetentie, aangezien wel degelijk werd geïnvesteerd in opleiding, terwijl ervaring en traditie voordelen konden opleveren voor de continuïteit van het bestuur. De nadelen manifesteerden zich vooral op andere terreinen. Het grootste gevaar school in fraude met de grafelijke financiën. De mogelijkheden daartoe waren door een gebrekkige controle en ondoorzichtige systemen in de boekhouding ruimschoots aanwezig. Het meest spectaculair waren misschien wel de malversaties van rentmeester Joannes Matthias Oligschläger in de jaren dertig en veertig van de achttiende eeuw, maar die waren zelfs voor die tijd buiten alle proporties.

De graven van Gronsveld waren niet blind voor deze problemen, maar het is niet altijd duidelijk of zij dit soort risico's bewust incalculeerden. Zelfs de zakelijk ingestelde graven Toerring-Jettenbach in de tweede helft van de achttiende eeuw kan, ondanks hun striktheid en wantrouwen ten opzichte van ondergeschikten, enige naïviteit op dit gebied niet worden ontzegd. Waarschijnlijk dachten zij door de benoeming van landgenoten als hun vertegenwoordigers loyale medewerkers te vinden, maar het succes daarvan was wisselend.

Commissaris Prummer heeft na zijn aantreden in 1752 gedurende vele jaren noeste arbeid de administratie van de grafelijke domeinen op orde gebracht. Door verbetering van het pachtbeleid, investering in bosbouw en sanering van schulden wist hij de winstgevendheid van het graafschap aanmerkelijk te verhogen. Maar geleidelijk aan raakte hij ook verstrikt in plaatselijke intriges. Door geestelijke en lichamelijke aftakeling liet hij aan het einde van zijn loopbaan veel achterstallig onderhoud na. Toch konden de door hem behaalde resultaten wel een stootje verdragen. Zijn opvolger Wolfgang Zollner zette de lijn van zijn voorganger voort, maar anders dan Prummer, die vooral oog had voor verhoging van het rendement van het graafschap, ontwikkelde Zollner ook plannen voor verbetering van de volkswelvaart. Door de politieke onrust aan het einde van de jaren tachtig van de achttiende eeuw, gevolgd door de inval van de Franse troepen, is daar uiteindelijk weinig van terechtgekomen.

Het is door de vrijwel volledige vernietiging van de archieven van de schepenbanken van Gronsveld, Heugem en Honthem (Slenaken is wel bewaard) moeilijk goed zicht te krijgen op de uitwendige geschiedenis van de schepenbanken en de rechtspraak. De rechterlijke organisatie uit de late middeleeuwen veranderde in de vroegmoderne tijd niet wezenlijk van structuur. Wel kenden de schepenbanken Gronsveld, Heugem en Honthem vanaf de zeventiende eeuw dezelfde personele bezetting. Bij de samenstelling daarvan deed zich het bekende verschijnsel van de familieregering voor, maar geschikte personen voor nauwelijks betaald werk waren moeilijk te vinden. Een 'volle bank' met zeven schepenen was zeldzaam. Vaak vervulde de drossaard of secretaris tegelijkertijd ook de rol van schepenen.

Voor de rechtszittingen werd meestal in Gronsveld vergaderd. Ook de archieven werden in Gronsveld bewaard. Alleen het driemaandelijke 'voogdgeding' werd nog in iedere plaats afzonderlijk gehouden. Maar tot een administratieve samensmelting kwam het niet en de diverse gerechtelijke registraties bleven gescheiden.

Soms werd over de schepenbanken denigrerend gesproken als een 'boerenrechtbank'. Tot op zekere hoogte is dit wel begrijpelijk. Zo wekt de manier waarop tijdens de roerige jaren twintig van de achttiende eeuw schepenen om de paar maanden wisselden, weinig vertrouwen in de bekwaamheid van de benoemde personen. Ook later waren klachten over misstanden en knoeierijen niet onterecht. Het is echter de vraag of dat allemaal op rekening van de schepenen moet worden geschreven. Formeel gaven zij sturing aan het procesverloop en kwamen dan aan het einde tot een vonnis. Maar in de praktijk was hun rol vooral beperkt tot bemoeienis met de voortgang van zaken. De secretaris en de drossaard zorgden voor de redactie van juridische stukken en in ingewikkelde zaken werd advies van advocaten in de stad gevraagd, dat vervolgens ongewijzigd als vonnis werd overgenomen.

Tot het begin van de zeventiende eeuw kunnen vier vormen van procedures worden onderscheiden: het 'voogdgeding', de 'ordinaris' procedure in civiele zaken en eenvoudige strafzaken, de 'extra-ordinaris' procedure in criminele zaken en de 'gemeyne (in)quest'. Bij het drie keer per jaar door iedere schepenbank gehouden voogdgeding moesten alle mannelijke inwoners aanwezig of vertegenwoordigd zijn. Tijdens de zitting konden vorderingen met een publiekrechtelijk karakter, zoals schulden aan de graaf of de kerk, aanhangig worden gemaakt. Verder werd geoordeeld over overtredingen van gemeentelijke verordeningen en konden ook gewone civiele processen worden gestart. Na beëindiging van het voogdgeding werden de niet afgedane zaken voortgezet tijdens de veertiendaagse 'ordinaris' zittingen of 'genachtigen'. Daar konden ook nieuwe civiele zaken worden aangebracht. In spoedeisende criminele zaken werd 'extra-ordinaris', op verkorte termijn, geprocedeerd. De eens per jaar in iedere plaats gehouden 'gemeyne (in)quest' heeft waarschijnlijk bestaan tot het begin van de zeventiende eeuw. Deze procedure had betrekking op de bestraffing van gedrag in strijd met de publieke moraal of kerkelijke geboden.

Sinds 1671 gold de Gronsveldse *Rechtsordnung* als bron voor het toe te passen materiële en formele recht. Maar waarschijnlijk werden alleen de hoofdstukken over keurmedige en leengoederen, het verbod op goederen in de 'dode hand' en het procesrecht regelmatig toegepast. Voor de rest werd inspiratie gezocht in een mengelmoes van Luiks en Brabants recht, rijksrecht en plaatselijk gewoonterecht. Overigens bestond ook tussen de schepenbanken onderling geen volledige eenheid in het toe te passen recht, zoals blijkt uit de verschillen in proceskosten en gerechtelijke termijnen.

Het leenhof van Gronsveld, zoals dat vanaf het einde van de middeleeuwen bestond, kende in de vroegmoderne tijd nauwelijks organisatorische veranderingen. De functie van stadhouder werd in 1710 een erfelijk ambt, maar in de jaren dertig van de achttiende eeuw kocht de graaf die erfelijke rechten weer af. In personeel opzicht bestond een sterke verwevenheid met de schepenbanken, omdat de functies van stadhouder en leenmannen

werden bekleed door drossaard, scholtis en schepenen. Soms werd ook voor leenhof en schepenbank tegelijk geprocedeerd, maar de administratie bleef gescheiden.

Het materiële en formele leenrecht van Gronsveld lag vast in de *Rechtsordnung* van 1671 en was waarschijnlijk gebaseerd op een niet bewaard gebleven *Lebenordnung* van 1593. Het procesrecht volgde zoveel mogelijk dat van de schepenbanken. Vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw werd echter nauwelijks nog voor het leenhof geprocedeerd.

Wat betreft het aantal lenen bereikte het leenhof in de zestiende eeuw zijn grootste omvang. Daarna begon een periode van afkalving. Door de verkoop van de heerlijkheden Sint-Maartens-Voeren, Oost en Slenaken gingen de daar gelegen lenen verloren. Een voortdurend probleem vormde de discipline om bij overlijden van een leenman of overdracht van een leengoed te komen tot een nieuwe leenverheffing bij het hof. Daarom was het moeilijk de leenadministratie op orde te houden. Een bron van voortdurende zorg vormde de jurisdictie over 'uitheemse lenen' in Vaals en Holset, omdat die op buitenlands grondgebied lagen. Pas in het midden van de achttiende eeuw werden daar de verhoudingen gestabiliseerd.

Als een rode draad door de geschiedenis van zowel de schepenbanken als het leenhof lopen de problemen over hoger beroep. De middeleeuwse hoofdvaartketens van Slenaken-Gronsveld-Aken en van Honthem-Heugem-Luik bleven tot in de zeventiende eeuw bestaan. De overgang van hoofdvaart naar hoger beroep verliep zeer geleidelijk. Als hoogste beroepsinstantie fungeerde vanaf het begin van de zestiende eeuw het Rijkskamergerecht. Vanaf het einde van de zestiende/begin zeventiende eeuw kwam de positie van de Schepenstoel van Aken als 'overbodige' tusseninstantie onder druk te staan. Dat gold niet alleen voor de relatie tussen Gronsveld en Aken, ook andere rijksonmiddellijke plaatsen wilden deze rechtsgang beëindigen. In Gronsveld ontstonden daarover tot in de jaren dertig van de achttiende eeuw regelmatig conflicten, waarbij aan Akense kant de inzet van fysiek geweld niet werd geschuwd.

Het in Gronsveld aangeboden alternatief voor het hoger beroep op Aken werd sinds de laatste decennia van de zeventiende eeuw een door de graaf aangewezen jurist als appelcommissaris. Vergelijkbare ontwikkelingen zijn ook voor andere plaatsen vast te stellen. Tot een echt hof van beroep heeft de appelcommissaris in Gronsveld zich niet ontwikkeld. Daarvoor was het aantal zaken te gering in aantal. Maar deze mogelijkheid van appel betekende een aanmerkelijke besparing in tijd en kosten voor partijen die in hogere instantie een uitspraak wensten. Bovendien leidde het tot een zeer sterke daling van het aantal beroepszaken bij het Rijkskamergerecht. Wel werd nog regelmatig in eerste aanleg bij het Rijkskamergerecht geprocedeerd in de gevallen dat de gedaagde een rijksonmiddellijk persoon was, zoals de graaf.

Ook het Gronsveldse leenhof kende vergelijkbare problemen met de Schepenstoel van Aken als tusseninstantie. Vanaf het begin van de zestiende eeuw werd rechtsreeks appel in gesteld op het Rijkskamergerecht, maar daarnaast bestond ook de mogelijkheid van beroep op een tijdelijk samengesteld hof van 'sterkere leenmannen'. In het midden van de zeventiende eeuw probeerde de Schepenstoel van Aken ook hier (uiteindelijk tevergeefs) een voet tussen de deur te krijgen. Aangezien in de loop van de achttiende eeuw

nauwelijks nog voor het Gronsveldse leenhof werd geprocedeerd, bleven beroepszaken verder uit.

In Hoofdstuk 15 wordt een inventarisatie gepresenteerd van alle rechten en vaste inkomsten waarover de graaf als heer van Gronsveld beschikte, met uitzondering van het recht van wetgeving en het recht op de rechtspraak. Die zijn afzonderlijk behandeld bij wet- en regelgeving in het algemeen en de schepenbanken. De lijst omvat aanzienlijk meer dan wat gewoonlijk in de rechtshistorische literatuur onder 'klassieke' (lands)heerlijke rechten wordt verstaan. Zeker binnen een klein territorium als Gronsveld waren de juridische, economische en ook symbolische aspecten van rechten nauw met elkaar verweven. Dat blijkt ook uit eigentijdse lijsten, waar allerlei rechten door elkaar worden opgesomd. Systematische indelingen daarvan zorgen voor meer verwarring dan overzichtelijkheid, omdat een benadering vanuit een economische invalshoek heel anders kan worden ervaren dan een juridische benadering. Systematische indeling zegt ook weinig over het werkelijke belang dat aan rechten werd toegekend. Zo geldt het recht op de rechtspraak in de literatuur als de kern van een heerlijkheid, maar de feitelijke bemoeienis van de heer daarmee was gering en de inkomsten daaruit legden meestal niet veel gewicht in de schaal. Voor de heer van Gronsveld had het muntrecht in de zestiende en zeventiende eeuw grote waarde als symbool van staatkundige onafhankelijkheid, maar het leverde, in tegenstelling tot wat men zou verwachten, financieel slechts beperkt gewin. Als laatste voorbeeld van het verschil tussen het theoretische en werkelijke belang kunnen de collatie en patronaatsrechten worden genoemd. Meestal worden deze niet als heerlijke rechten beschouwd, maar in handen van de graaf van Gronsveld verschaften ze juist de legitimatie om zich als overheid intensief met de personele en zakelijke belangen van de kerk te bemoeien. Vergelijkbare situaties zien we ook in andere kleine rijksonmiddellijke gebieden.

Het totaal aan rechten vormde geen statisch geheel. Er bestond wel een vaste kern, maar verder kwamen en verdwenen rechten. Een voorbeeld levert het al eerder genoemde muntrecht, dat na 1719 in Gronsveld niet meer werd uitgeoefend. Een 'nieuwigheid' daarentegen (met zeer geringe feitelijke betekenis) was waarschijnlijk aan het einde van de achttiende eeuw de toepassing van het 'jodenregaal', de belasting die joden moesten betalen wegens hun verblijf binnen het graafschap.

De rekeningen van de rentmeesters uit de zestiende eeuw vertonen grote overeenkomst met de manier waarop de inkomsten in de achttiende eeuw werden verantwoord. Dat weerspiegelt ook de conservatieve omgang met deze rechten. Voor zowel de heer als de onderdanen waren het nauwkeurig omschreven lasten en verplichtingen, waar nauwelijks iets aan kon of mocht worden veranderd. De opbrengsten uit monopolies, vergunningen en belastingen, leverden bij elkaar opgeteld amper de helft van het totaal aan inkomsten. Het meeste inkomen werd behaald met gewone pachten, erfpachten, tienden en cijzen. Aangezien de daarvoor staande vaste bedragen vaak werden betaald in natura (vooral graan), werd de omzetting van die opbrengst in geld sterk beïnvloed door de toevallige marktprijs. Pas in de tweede helft van de achttiende eeuw leidde de verandering van

graanpachten en graanrentes in vaste geldbedragen tot aanzienlijke verbetering van rendement.

Van ieder recht waarover de graaf van Gronsveld beschikte is, voor zover de beschikbare bronnen dat toelieten, een beschrijving gemaakt van de juridische betekenis en eventueel ook de economische waarde. De volledigheid van de lijst kan echter niet worden gegarandeerd. Sommige rechten krijgen daarbij een duidelijk accent. Zo neemt het muntrecht een bijzondere positie in, zowel wat betreft de herkomst daarvan, de symbolische waarde en het toezicht daarop.

De uitgebreide aandacht voor patronaats- en collatierechten berust niet op toeval. Deze rechten werden gebruikt voor het bedrijven van (niet altijd succesvolle) kerkpolitiek op plaatselijk niveau. De benoeming van Beierse geestelijken in de achttiende eeuw levert daar een duidelijk voorbeeld van op. De waarde die aan dit recht werd gehecht blijkt wel uit het feit dat zelfs na 1795, toen de heerlijke rechten al waren afgeschaft en Gronsveld bij Frankrijk was ingelijfd, de graaf zich nog met pastoorsbenoemingen bemoeide. Ook werd vooral in de tweede helft van de achttiende eeuw geprobeerd greep te krijgen op het kerkelijk goederenbeheer.

In Hoofdstuk 16 wordt een overzicht gegeven van de belastingen die de graaf van Gronsveld als rijksstand aan het Rijk moest afdragen. Het ging daarbij om betalingen ten behoeve van de defensie van het Rijk, het onderhoud van het Rijkskamergericht, het onderhoud van de Nederrijns-Westfaalse Kreits en het onderhoud van het Nederrijns-Westfaalse Rijksgravencollege, inclusief de vertegenwoordiging van dit College in de Rijksdag. Grondslag voor de belastingheffing was de Wormser Rijksmatrikel van 1521 met een opsomming van alle belastingplichtige rijksstanden.

De belastingen voor de defensie van het Rijk werden berekend in een zogenoemde *Römermonat*, het bedrag dat nodig was om een leger van (afgerond) vierduizend ruiters en twintigduizend voetknechten gedurende één maand te kunnen financieren. In de matrikel lag vast welk aandeel (het *simplum*) een rijksstand in deze *Römermonat* moest betalen. De feitelijke aanslag in de belasting bestond uit het aantal benodigde *Römermonate* vermenigvuldigd met het *simplum* of een veelvoud (bijv. drie of negen keer) daarvan, afhankelijk van de werkelijke grootte van het leger. De basisomvang van het rijksleger zoals die in de zestiende eeuw was vastgelegd, werd in 1682 herzien in de zogenoemde *Reichsdefensionalordnung*, waarbij was bepaald hoeveel troepen iedere kreits moest leveren en hoe groot het *simplum* van ieder rijksstand daarin bedroeg. Voor de Nederrijns-Westfaalse Kreits kwam dit in totaal op 1321 ruiters en 2708 infanteristen, exclusief de 'prima plana', bestaande uit de legerstaf en lagere officieren. Deze aantallen bleven maatgevend gedurende de hele achttiende eeuw.

De bedragen die in het *simplum* werden genoemd, werden ook gebruikt als basis voor de heffingen ten behoeve van de Nederrijns-Westfaalse Kreits en het Rijksgravencollege. Het Rijkskamergericht werd gefinancierd met de zogenoemde *Kammerzieler*, een halfjaarlijkse bijdrage. De bedragen die daarvoor in de Wormser Matrikel werden genoemd, zijn later enkele keren bijgesteld.

Een onderzoek naar de precieze belastingdruk voor het graafschap Gronsveld is op basis van de Gronsveldse archieven moeilijk, enerzijds door het beperkte aantal bronnen en

anderzijds door de diverse verrekeningen, kortingen en verschuivingen met manschappen in het leger. Na 1682 bedroeg het *simplum* voor Gronsveld twaalf Rijnse guldens, na 1760 achttien Rijnse guldens. Omdat voor een *Römermonat* het *simplum* meestal werd vermenigvuldigd met de factor drie, betaalde men gemiddeld per maand veertig gulden (drie maal basisbedrag met bijkomende kosten), exclusief de 'prima plana'. Maar in tijd van oorlog kon door een hoog aantal *Römermonate* en de vermenigvuldiging van het *simplum* het eindbedrag flink oplopen.

Römermonate werden alleen geheven voor defensie en oorlogen die vanwege het Rijk werden gevoerd, niet voor oorlogen tussen rijksstanden onderling. De belangrijkste oorlogen waar Rijk bij betrokken raakte waren de strijd tegen de Franse expansie aan het einde van de zeventiende en het begin van de achttiende eeuw, verder de Zevenjarige Oorlog (1756-1763), maar vooral de vanaf de zestiende eeuw regelmatige oploeiende strijd tegen de Turken. De daarvoor geheven *Türkensteuer* komt ook regelmatig in de archieven van Gronsveld ter sprake.

De betalingsmoraal van de individuele rijksstanden liet vaak te wensen over. Die tekorten ontstonden door onwil of onvermogen van een rijksstand, maar waren ook een gevolg van een gebrekkig systeem van inning. Grote achterstanden waren niet zeldzaam. Zo moest voor Gronsveld in de tweede helft van de achttiende eeuw een regeling worden ontworpen om de gedurende vele decennia opgebouwde achterstand in *Kammerzieler* voor het Rijkskamergerecht af te bouwen.

In de systematiek van de belastingheffing was de landsheer als rijksstand aansprakelijk voor de betaling, maar het bedrag werd opgebracht door de onderdanen. Binnen het graafschap Gronsveld gebeurde dat met grondbelasting, een zogenoemde heffing op 'het reëel', die de eigenaren of geërfden moesten opbrengen. Waarschijnlijk werd de grondbelasting aan het einde van de zestiende eeuw geïntroduceerd door graaf Johan II van Bronckhorst Batenburg. Dat lokte grote weerstand uit bij de geërfden, in het bijzonder de Maastrichtse instellingen als grootste grondeigenaren binnen het graafschap. Het verzet kwam deels voort uit het feit dat deze belastingen nieuw waren, maar steunde vooral op de mening van de Maastrichtenaren dat zij buiten hun stad van belastingen waren vrijgesteld. Daar kwam bij dat de Maastrichtenaren categorisch weigerden samen met de inwoners van het graafschap mee te betalen in de 'personele' belastingen op huishoudens en het bezit van vee. Die heffingen werden gebruikt voor de betaling van vorderingen die door doortrekkende legers werden opgelegd. De houding van de Maastrichtenaren veroorzaakte ook veel problemen in andere dorpen in de omgeving. Juist omdat de opvattingen over deze belastingvrijdom zo fundamenteel verschilden, zijn wat meer diepgaande beschouwingen gewijd aan de achtergronden van deze problematiek. Het conflict tussen de graaf en zijn onderdanen werd na processen voor het Rijkskamergerecht in 1611 bijgelegd in die zin dat de geërfden in principe bereid waren grondbelasting te betalen. Maar in de loop van de zeventiende en de eerste helft van de achttiende eeuw laaide de onenigheid daarover met regelmaat op. Dat leidde tot nieuwe reglementen met betrekking tot de uitschrijving, inning en besteding van de belastingen. De verhoudingen werden zwaar op de proef gesteld toen na 1750 de financiële gevolgen van de Oostenrijkse Successieoorlog moesten worden afgewikkeld. Uiteindelijk slaagde de

grafelijke vertegenwoordiger Prummer er na moeizame onderhandelingen in ook de kosten van leveranties aan legers als 'reëel', dat wil zeggen betaalbaar uit grondbelasting, erkend te krijgen.

In de zeventiende en het begin van de achttiende eeuw traden de geërfden wel gezamenlijk op bij problemen over belastingen, maar van een vaste organisatie kan niet worden gesproken. Pas in een akkoord uit 1739 nam de collectiviteit een meer vaste vorm aan. De procedure voor vergadering en het stemrecht van de verschillende belanghebbende partijen werden geregeld. Jaarlijks werden een begroting en een rekening vastgesteld. Vanaf circa 1744 wordt gesproken over de 'standen' of 'standen en geërfden' van het Land Gronsvelt. Meestal werd één keer per jaar vergaderd, vrijwel uitsluitend over belastingen. Maar ondanks deze beperkte agenda, kan de vorming van deze standenvergadering worden gezien als een fase in de staatsontwikkeling, die bij grote landsheerlijkheden al aan het einde van de middeleeuwen was begonnen, maar zich nu ook bij kleine territoria doorzette. Vergelijkbare ontwikkelingen zien we ook bij rijksonmiddellijke territoria als Wittem en Wylre.

Naast een organisatie van geërfden telde het graafschap ook een vijftal gemeenten, te weten Gronsvelt, Eckelrade, Heugem, Honthem en Slenaken. Deze bestonden uit het collectief van inwoners, met als doel de behartiging van gemeenschappelijke belangen, in het bijzonder de gemeenschappelijke weidegronden, waarop de inwoners hun vee lieten grazen. Vanaf het einde van de zestiende eeuw kwam daar als belangrijke taak bij de heffing van personele belastingen op huishoudens en vooral het bezit van vee, om daarmee de vorderingen van doortrekkende legers te betalen. Daarvoor werd ook geld geleend, waarvoor gemeentelijke eigendommen tot onderpand werden gesteld en de inwoners borg stonden.

Wanneer de afzonderlijke gemeenten zijn ontstaan is niet helemaal duidelijk. De gemeenten Gronsvelt, Heugem en Slenaken hadden een middeleeuwse oorsprong. Dat hangt ook samen met het feit dat de inwoners van deze dorpen beschikten over gemeenschappelijke weidegronden. Eckelrade en Honthem lijken pas aan het einde van de zestiende eeuw als gemeente te zijn ontstaan, vooral als gevolg van de heffing van personele belastingen waarmee militaire vorderingen werden betaald. Gemeenschappelijke gronden waren daar nauwelijks voorhanden.

Aan de besluitvorming binnen de gemeente konden alle mannelijke gezinshoofden deelnemen. Hoewel vergaderingen van de gemeente vaak ook om praktische redenen werden gekoppeld aan het voogdgeding (bijvoorbeeld voor de gerechtelijke beëdiging van functionarissen), mogen beide bijeenkomsten niet met elkaar worden vereenzelvigd. Het voogdgeding was een rechtszitting, de gemeentevergadering niet.

Als collectief en eigenaar van gemeenschappelijke gronden én schulden had de gemeente rechtspersoonlijkheid. Enerzijds was het eenvoudig als collectiviteit verplichtingen aan te gaan, anderzijds was het idee van de rechtspersoonlijkheid ook niet sterk ontwikkeld. Bij financiële verplichtingen bleven vaak de inwoners naast de gemeente hoofdelijk aansprakelijk. De vertegenwoordiging van de gemeente lag aanvankelijk in handen van enkele daarvoor aangewezen personen, maar vanaf het einde van de zeventiende eeuw

wordt gesproken over een dorpsmeester of burgemeester. Diens belangrijkste taak was de samenstelling van de belastinglijsten. Verder stelde de gemeente een veldbode aan om toezicht te houden op het veld en bij de gemeenschappelijke weidegronden.

Door de graaf en zijn ambtenaren werden activiteiten van de gemeenten en in het bijzonder de burgemeester met argwaan bekeken. Zo werd aan het einde van de achttiende eeuw de strijd tegen de invoering van tienden op aardappelen gezien als een voorbeeld van oppositie tegen het grafelijk gezag en geldverspilling ten koste van de inwoners. Daarom werd geprobeerd de rol van burgemeesters in te perken en financiële fondsvorming tegen te gaan.

Slotbeschouwing

Het is moeilijk voor de vele onderwerpen die in dit boek zijn besproken een balans op te maken die leidt tot één algemene conclusie. Door de concentratie van aandacht op het graafschap Gronsveld lijkt dit in het brandpunt van de geschiedenis te staan. Dat komt uiteraard niet overeen met de historische werkelijkheid. Er lagen in de omgeving van Gronsveld diverse kleine onafhankelijke territoria behorend tot het Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie. In dat opzicht nam Gronsveld geen uitzonderlijke positie in. Dat is al helemaal niet het geval wanneer we een vergelijking maken met het tegenwoordige Duitsland, waar ooit tientallen graafschappen deel uitmaakten van het Heilige Roomse Rijk. Wanneer we hierna proberen het graafschap in de vroegmoderne tijd op basis van een aantal trefwoorden in een soort 'profiel' te karakteriseren, dan hoeft de uitkomst daarvan zeker niet specifiek voor Gronsveld te zijn.

De eerste karaktertrek zou kunnen worden samengevat met het woord 'isolement'. Daarbij gaat het niet zozeer om bereikbaarheid in geografische zin, maar om een politiek isolement. Voor de graven die in keizerlijke of Beierse dienst carrière maakten of de graven Toerring-Jettenbach die in Beieren woonden, was het begrip Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie een reëel begrip. Verder waren ook de inwoners van het graafschap zeker niet onkundig van wat zich in de buitenwereld afspeelde, maar gevoelsmatig stonden zij op afstand van het Rijk. De betrokkenheid bij besluitvorming binnen het Rijk was minimaal. De samenwerking binnen het Nederrijns-Westfaalse Gravencollege en de Nederrijns-Westfaalse Kreits was formeel, maar leverde geen 'netwerk' op. Met andere rijksonmiddellijke territoria in de omgeving, al dan niet met de status van rijksstand, bestonden alleen incidentele contacten. Zelfs met het aangrenzende rijksonmiddellijke Rijksholt waren verhoudingen zakelijk, formeel en niet echt hartelijk.

Het Rijk kreeg in het leven van de Gronsveldenaren vooral betekenis door belastingen en soms door uitspraken van het Rijkskamergerecht. Er moest worden betaald voor de defensie van het Rijk, maar daarmee kon niet altijd militaire overlast worden voorkomen. Tegelijkertijd hield de graaf geen staand leger onder de wapenen, speelden de met de belastingen gefinancierde oorlogen zich meestentijds buiten het graafschap af en bood de status van rijksonmiddellijk graafschap bescherming tegen ongewenste interventie van burens bij conflicten.

Afstand bestond ook tussen het rijksonmiddellijke graafschap en het omringende 'buitenland'. Contacten bleven beperkt tot het strikt noodzakelijke, bijvoorbeeld bij

rechtshulp of problemen over grenzen. Aan verdergaande samenwerking viel niet te denken. In de tweede helft van de achttiende eeuw kreeg die afstandelijkheid nog een confessioneel tintje in die zin dat de katholieke grafelijke commissarissen in Gronsveld niet gebrand waren op samenwerking met de 'Hollandse' protestantse gezagsdragers in de aangrenzende dorpen.

Een tweede typering betreft het conservatieve karakter van de samenleving, gericht op behoud van het bestaande. Het proces van 'staatsvorming' uit afzonderlijke dorpen was rond 1400 tot stilstand gekomen en had een complexe bestuurlijke en rechterlijke organisatie opgeleverd. In de eeuwen daarna kende die wel enige ontwikkeling en aanpassingen, maar het leidde niet tot fundamentele veranderingen. Ook het bestuur werkte volgens vaste, nauwelijks aan verandering onderhevige procedures. Conservatisme kan worden uitgelegd als stilstand, maar leidde ook tot stabiliteit en rechtszekerheid.

De verschillende dorpen en gehuchten vormden besloten gemeenschappen met de neiging meer voor het belang van hun eigen dorp dan voor het landsbelang op te komen. Die verdeeldheid tussen dorpen komt soms bij conflicten met de graaf tot uiting, wanneer één of meer dorpen zich afzijdig hielden. Het gebrek aan solidariteit werd nog versterkt door de tegenstelling die bestond tussen de fiscale belangen van de geërfden als grondbezitters en de inwoners van de gemeenten. Daar kwam nog bij dat binnen de groep van geërfden personen en instellingen van buiten het graafschap de toon aangaven. Gebrek aan eensgezindheid was zeker een belemmering in verdere ontwikkeling. Toch zijn er ook wel voorbeelden dat de aandacht voor het dorpsbelang positieve kanten kon hebben. Zo kan worden gewezen op het initiatief in Eckelrade om eigen waterputten te bouwen of de strijd van de inwoners van Heugem voor de restauratie van hun kerk.

De derde typering heeft betrekking op de kracht van bestuur en rechtspraak. Op de kwaliteit daarvan viel veel aan te merken, maar de situatie in Gronsveld was niet veel beter of slechter dan die in de omringende gebieden. Er mag binnen Gronsveld worden gesproken van een grote loyaliteit aan de graaf en de landsheerlijke gezagsdragers. Dat betekent niet dat er geen problemen bestonden. Tegenstellingen tussen bepaalde groepen personen konden de verhoudingen binnen een kleine gemeenschap ernstig vertroebelen, maar slechts één keer werkten die echt ontwrichtend. De corruptie binnen het bestuur vormde een chronisch probleem, maar deed vaak meer schade aan de belangen van de graaf dan aan die van de inwoners. De inwoners waren verplicht te betalen voor de heerlijke rechten waarvan de graaf gebruik maakte, maar daar staat tegenover dat de kosten voor het bestuur vrijwel volledig door de graaf werden gefinancierd.

De balans opmakend, mogen we vaststellen dat het graafschap Gronsveld in de loop der eeuwen een op zichzelf staande gemeenschap met conservatieve inslag was, niet vrij van interne problemen, maar voldoende stabiel om als kleine, zelfstandige rijkshoofdelijkheid te kunnen functioneren. Aan het einde van de achttiende eeuw waren er zeker geen symptomen die de levensvatbaarheid op dat moment bedreigden.

Met de kreet '*guerre aux châteaux*' ('oorlog aan de kastelen') waarmee de Franse revolutionairen op 1 februari 1793 de Gronsveldse archieven uit het kasteel gooiden en

verbrandden, begon de tien jaar durende onttakeling van het graafschap Gronsveld. Formeel eindigde die met de ondertekening op 25 februari 1803 van de *Reichsdeputationshauptschluss* te Regensburg, waarbij aan graaf Joseph August von Toerring-Jettenbach de geseculariseerde rijksabdij Gutenzell als schadeloosstelling werd toegekend. Feitelijk was het graafschap al op 1 oktober 1795 als onderdeel van het departement Nedermaas bij Frankrijk ingelijfd en deelde daarmee hetzelfde lot als de andere territoria aan de Maas. Waarschijnlijk koesterden de meeste Gronsveldenaren gemengde gevoelens over deze ‘ongewilde revolutie’. Op korte termijn betekende de omwenteling het einde van het gezag van de graaf, verbreking van de banden met het Rijk en vervanging van de bestaande bestuurlijke en rechterlijke organisatie door nieuwe instellingen.

Vanaf het moment van de inlijving maakte Gronsveld voor het eerst in de geschiedenis deel uit van een grote, nationale staat en werden de Gronsveldenaren Franse staatsburgers. Maar of zij zich zo ook voelden? De Gronsveldenaren leden waarschijnlijk onder hetzelfde staatkundige identiteitsprobleem als de andere inwoners van de gebieden van de Maas, die na 1815 als ‘Limburgers’ door het leven gingen. De staatkundige veranderingen in de negentiende eeuw (1815 Verenigd Koninkrijk, 1830 België, 1839 Koninkrijk der Nederlanden en 1866 opheffing Duitse Bond) maakten van de Limburgers pas langzaam Nederlanders.

Geleidelijk aan verdween daarmee ook de herinnering aan het rijksonmiddellijk graafschap als deel van het Heilige Roomse Rijk uit het collectieve geheugen van de inwoners. De geografische vorm van het oude graafschap bleef vooralsnog behouden in de nieuwe gemeente Gronsveld, maar door de gemeentelijke herindelingen in 1920, 1943, 1982 en 2011 verdwenen ook deze grenzen. Bewaard gebleven zijn de zichtbare herinneringen aan het verleden, zoals de restanten van het oude kasteel, de oude banmolen en de Sint-Martinuskerk, waar de Bronckhorsten prominent zijn vertegenwoordigd. Maar of deze ‘stille getuigen’ in de 21ste eeuw nog door iedereen kunnen worden geplaatst in de geschiedenis van de graven van Gronsveld? En dan is er nog eens in de vier jaar de folklore van de Grote Bronk. Nog altijd wordt voorafgaand aan het vogelschieten op Pinkstermaandag het in 1778 door graaf August Joseph von Toerring-Jettenbach uitgevaardigde reglement voorgelezen. Na de Sacramentsprocessie geeft de schutterij de ‘generale charge’ voor ‘de stichter’ graaf Jost Maximiliaan van Bronckhorst Batenburg. De nieuwe ‘schutten’ drinken bij hun aanname bier uit de beker, die graaf Maximilian August von Toerring-Jettenbach in 1828 schonk ter herinnering aan de oude banden van zijn familie met het graafschap. Het zijn van generatie op generatie met zorg doorgegeven gebruiken, maar slechts weinigen zullen deze in een volledige historische samenhang kunnen plaatsen. Misschien vormt deze studie over het ‘zonneleen Gronsveld’ als eertijds onafhankelijk, rijksonmiddellijk graafschap een schakel tussen het nog zichtbare en het in gebruiken beleefde verleden.

Summary

Theme and Background

Until 1795 the land of Gronsveld consisted of a small, independent territory southeast of the city of Maastricht. It formed part of the Holy Roman Empire of the German Nation. From 1498 onwards the seigneurs of Gronsveld bore the title of *Reichsfreiherr* (imperial baron) and after 1586 the title of *Reichsgraf* (imperial count). They recognised the direct or 'immediate' authority of the Emperor and the supreme institutions within the Empire, and subjected themselves to the supreme laws of the Empire. However, they regarded their rights to the land and its inhabitants as property over which they had full dominion (*allodium*), rights which emanated from 'God and the sun'. Thus, in the terminology of a feudally structured community, Gronsveld was a solar feud (*Sonnen-Lehn/feudum solare*). Within the hierarchy of the Empire, the count of Gronsveld enjoyed the status of imperial estate (*Reichsstand*) and as such enjoyed a -very modest- right to participate in the political decision-making within the Empire.

This study discusses the legislative, administrative and justice systems within the county during the Early Modern Era, the manner in which these were shaped by the persons and institutions involved, and the means and rights of which these could avail themselves. This is preceded by an analysis of the way in which, during the late Middle Ages the land of Gronsveld originated from separate villages. Extensive attention is also paid to the history of the seigneurs of Gronsveld, since their history is intricately connected with the history of the land. In the Middle Ages the house of Van Gronsveld managed to preserve the independence of their territory vis-à-vis important princes, in particular the Duke of Brabant, by lending money to the dukes and obtaining offices in their service. Because of the alliance between the families of Van Bronckhorst-Batenburg and Van Gronsveld in the fifteenth century, the original orientation towards Brabant (and to a lesser extent Liège) shifted around 1500 to the Duchy of Cleves and the Lower Rhine Region. As a result of the elevation in 1498 of Diederik II Van Bronckhorst-Batenburg to *Reichsfreiherr* and of his great-grandsons, Jost and Johan II, in 1586 to *Reichsgraf*, the eyes were clearly cast towards the east, towards the Empire. These elevations made that the seigneurs of Gronsveld increasingly emphasized the immediate character of their territory, with all the rights and obligations attached. By opting for the Empire, they stood with their backs, as it were, to the Habsburg Netherlands. The fact that a person belonged to the nobility of the Holy Roman Empire also paved the way in the seventeenth century for military and diplomatic careers in the service of the Emperor. The relations within these circles also made it easier to defend the county's independence and neutrality in times of war. At the same time, the elevations entailed some disadvantages. Around 1600, for instance, hitherto unknown taxes were introduced in Gronsveld for the benefit of the Empire. The all too frequent absence of the count also affected the way in which the county's administration needed to be organised.

Very small, independent territories were neither a rarity in the Low Countries nor in the German Empire. The Republic of the United Provinces counted several enclaves within

its borders which claimed to be independent seigneuries. In practice, however, they were considered to be attached to the Republic. In any case, none of these territories met the requirements of an imperial estate. The Holy Roman Empire, however, comprised more than 1,800 states and statelets, some three hundred of which were represented in the Imperial General Assembly (*Reichstag*) as imperial estates. In the nineteenth century the proponents of German unity referred somewhat disparagingly to this phenomenon as '*Kleinstaaterei*', a patchwork of statelets.

Within the present-day Netherlands only the province of Limburg had small independent territories that in one way or another were attached to the Empire, not including the 'Limburg' parts of the Duchies of Gulik and Cleves and the enclaves connected with Cleves in the provinces of Northern Brabant and Guelders. As the status of these territories varied, which had to be determined on a case-by-case basis, a conscious choice has been made for a vague definition. Not much legal weight must be attached to such blanket descriptions as independent imperial seigneuries. Only three territories, namely Thorn, Wittem and Gronsveld, may ultimately be considered imperial estates.

Although there exists literature that deals with the immediate territories of the 'Netherlands', this literature is usually limited to partial studies in the form of articles. Nor do more comprehensive treatises pay much attention to their complex relations with the Empire. It has virtually escaped attention in Dutch historiography that these territories form part of the history of the Netherlands as it is today. The only exception found is the study by Nève on the *Reichskammergericht*. This means that Dutch-language literature is of rather limited use for research purposes. More in-depth knowledge needs to be retrieved mainly from German-language literature. The problem here is the vast quantity of that literature, making it almost impossible to obtain a comprehensive insight. In order to circumvent this problem, a middle ground was found for the purposes of this study of Gronsveld. At several places in the text, attention is paid to the organisation and institutions of the Empire on the basis of German reference books and a number of monographs, where necessary, so as to make it possible to place certain notions in a broader context.

The relations between Gronsveld and the Empire were diverse. In the area of jurisdiction, the *Reichskammergericht* and the *Reichshofrat* served as the highest-ranking imperial courts. In his capacity of imperial estate, the count sat on the Lower Rhine-Westphalian Circle (*Kreis*) and the Lower Rhine-Westphalian Corporation of imperial counts, the *Reichsgrafenkollegium*. As a member of the *Reichsgrafenkollegium*, he was also represented in the *Reichstag*. This study contains but a very modest investigation into the actual role of Gronsveld within these imperial bodies. This also holds true for its relations with other imperial estates. Broader comparative research is needed to properly comment on this matter. Extensive research has been conducted, however, into the supervisory role of the Circle in relation to the exercise of the right of coinage and the taxes which the county of Gronsveld was required to collect on behalf of the Empire.

Apart from the medieval period and the family history of the seigneurs of Gronsveld, the study is mainly based on archival research. An overview of these sources has been included in the introduction. Very little has survived in Gronsveld of the original archives

relating to the seigneurs and counts and the judicial institutions. These records were destroyed as a result of the invasion by French troops in 1793. What remains is preserved by the Limburg Centre of Regional History (*Regionaal Historisch Centrum Limburg*) located in Maastricht. The files containing records of legal proceedings instituted by Gronsveld before the *Reichskammergericht* proved to be very important additional sources. These are also found in the Limburg Centre of Regional History. This is the first time that their contents have been extensively used. Of major importance as well are the archives of the Counts zu Toerring Jettenbach, of which custody was given to the Munich State Archives (*Staatsarchiv München*). These contain a sort of counter-archive of the records kept in Gronsveld in the days of the involvement of the Counts zu Toerring Jettenbach with Gronsveld during the eighteenth century. In addition, the archives contain documents from earlier periods (*retroacta*) and documents that were removed from Gronsveld and taken to Munich in 1793. The extensive volume of eighteenth-century correspondence reveals an exceptional quantity of background information on the functioning of the administration and the judiciary during the eighteenth century. This information is not only of value to those interested in local history, it also offers an insight into the personal relations and business interests between the administrators and their subjects that existed at the time. The lack of balance with which archives have been passed down has impacted the outcome of the research. Some pieces of the puzzle could not be connected. For this reason, some details may have been quite enlarged for the sake of underpinning certain facts or developments, whereas the large volume of materials relating to the second part of the eighteenth century has required a selective approach.

The Origins of the Land of Gronsveld and the Genealogical Background of the Seigneurs of Gronsveld in the Middle Ages

The earliest records of noble persons carrying the surname 'De Grules', or a variation thereof, date from the eleventh and twelfth century and are found in the area between Aachen and Liège. They do not lend themselves to building a coherent genealogy nor do they show clear ties with Gronsveld. Only in the course of the thirteenth century do we come across successive generations of a Van Gronsveld family, members of whom became seigneurs of Gronsveld. At that time, there were also connections with the noble families of Van Stolberg (near Aachen) and Van Haasdal. The male line of the Van Haasdal family probably died out at the end of the thirteenth century, while the family assets and coat of arms were passed on to the seigneurs of Gronsveld.

In the thirteenth and the early fourteenth century, the seigneurs of Gronsveld belonged to the prominent nobility, owning property in the area between Aachen, Liège and Maastricht. There are also indications as to their connections with the Dukes of Limbourg. It is not until Henry I of Gronsveld (recorded during 1334-1374) that it became possible to obtain a global idea of his life. He was the viscount of the Limbourg castle situated along the river Vesdre and served the Duke of Brabant. As such he was involved in defending the interests of Brabant in the area between the rivers Meuse and Rhine and

represented Brabant in what is referred to as the '*Landvredeverbond*' (Armistice Union). He also served as moneylender to the Duke.

Hendrik's son, Jan III of Gronsveld, (recorded during 1349-1386) tread in the footsteps of his father, equally entertaining close connections with the Duke of Brabant and serving also as one of his major moneylenders, for which he received in return a number of castles as collateral. In 1368 his fortune increased considerably when Walram van Valkenburg presented him with the village of Heugem. From his uncle, Godert van den Bongard, he inherited the seigneurial rights to Sint-Maartens-Voeren and Oost. In addition, he acquired the leases to Eijsden and Cadier from the Duke of Brabant. In 1368 his efforts to consolidate his possessions came to an abrupt end when he was murdered.

Johan III was succeeded by his brother, Hendrik II. The latter had the prospect of acquiring Rimburch castle through his marriage with Johanna van Merode (acquiring it, in effect, in 1396), but, as a result of inheriting his brother's estate, he became one of the wealthiest noblemen in the area. Hendrik continued to entertain good relations with Brabant and remained one of the major moneylenders of the ducal house. The possession of Rimburch created a tie with Gronsveld, which ultimately lasted nearly 250 years. Rimburch Castle became the principal seat of the seigneurs of Gronsveld.

Hendrik II was succeeded by his eldest son, Hendrik III of Gronsveld (recorded during 1407-1474/1476), who had married Aleydis van Oupeye. During his rule, Brabant fell under the sphere of influence of Burgundy, which somewhat soured the traditional good relations with Brabant. Since Hendrik and his spouse only had two daughters, the male line of house of Van Gronsveld died out in Gronsveld. The eldest daughter, Johanna, married Diederik I van Bronckhorst-Batenburg, who hailed from the river area of Guelders. Successive members of this family ruled Gronsveld up to 1719.

Typical of the development of the large medieval principalities was their gradual expansion as a result of annexation or purchase of neighbouring seigneuries or by their commendation (*feudum oblatum*). Similar developments are found in small principalities. In the Netherlands, this process of joining and dividing territories was virtually complete at the end of the fourteenth century. Around 1400 the Land of Gronsveld, which had been formed from unconnected parts in the preceding centuries as well, reveals itself for the first time as a coherent entity under the seigneurs of Gronsveld. Traces of this remained visible in its judicial and administrative organisation until 1795.

An analysis has been made for each of these units in the shape of a village or hamlet as to their origins and transition to the seigneurs of Gronsveld. It was also important to gain an insight into this because of the question as to whether the separate parts satisfied the subsequently claimed status of 'solar feud' or *allodium*. The research shows that none of these locations is to be considered as having previously belonged to a larger unit. On the basis of a reconstruction of the history of land cultivation, an attempt was subsequently made to determine whether a large domain could have been at the root of the origin of the separate locations. Hartmann, in effect, made such a reconstruction of a medieval landscape for neighbouring Eijsden and Breust. He concluded that the villages and hamlets on the plateau of Eckelrade and Sint Geertruid had been founded in the eleventh and twelfth century during cultivation undertaken from the Meuse valley. The investigative

method used by Hartmann has also been applied to the separate locations within the county of Gronsveld. The proprietary relations and the titles to land, such as seigneurial dependency (*leenroerigheid*), heriot (*keurmede*, i.e. the seigneurial right to the (prime) property of a serf or tenant upon the latter's death/*le droit du meilleur catel*), property tax duty (*cijnsplicht*), which could be indicated on mid-eighteenth century maps, may be considered to reflect medieval cultivation history.

Broadly speaking, the outcome is the same as that in the case of Breust and Eijsden: cultivation of the plateau undertaken from the lower-lying villages of Gronsveld and Heugem. There are local differences, however. Where Gronsveld is concerned, as late as the eighteenth century two-thirds of all land was still bound in one way or another to the seigneur, whether as the seigneur's unencumbered property, as given in feud, as property subject to the right of *keurmede* or an annual property tax. This makes clear that the basis for the village's origin is found in a noble, allodial domain. Its development must have taken place in the twelfth and thirteenth century. This assumption is in line with the earliest written sources. The initiative for the cultivation of these lands must have been taken by the seigneurs of Gronsveld, either for their own account or by issuing land in feud or against payment of a *keurmede* or *cijns*.

The village of Eckelrade was founded as a village cultivated from Gronsveld in the thirteenth or the early fourteenth century. Its development is different from that of Gronsveld, however, and later data points to a partly planned layout. Its predominant features were the arable lands that had been given in feud to the seigneurs of Gronsveld. They possessed almost no full title in land here.

In the fourteenth century, the further development of Eckelrade towards greater independence from Gronsveld stagnated. The village had its own church, but this church only enjoyed the status of auxiliary church to the parish church of Gronsveld. The oldest record of a church in Gronsveld dates from 1258. At all times, Gronsveld and Eckelrade fell within the jurisdiction of the same judicial (and administrative) authority, the *schepenbank*. The first reference to members of the '*curia de Grunselt*' or *schepenen*, dates from 1261. The *schepenbank* passed judgment in both capital-crime and minor cases. 'Municipality'-wise, Gronsveld and Eckelrade were separate entities and from the seventeenth century onwards Eckelrade was also considered a separate entity where taxation was concerned.

Southeast of Eckelrade lied a virtually uninhabited strip of land measuring almost 60 '*bunder*' (ca. 60 hectares), which was referred to as 'Bijbank' or 'condominium of Eckelrade'. Although the seigneur of Gronsveld had been given this area in feud by the seigneur of Valkenburg, it was Gronsveld that exercised jurisdiction over it. Fiscally, the Bijbank fell within the jurisdiction of Valkenburg. Up to 1795, this situation caused ambiguous constitutional relations.

The village of Heugem was probably founded around a '*curia*', a court granted by the Prince-bishop of Liège. The earliest records mentioning Heugem date back to the twelfth century. Cultivation of the higher grounds in the direction of the plateau of Eckelrade was also undertaken from Heugem. It concerned a long and narrow strip of land stretching to the Savelsbos (a forest) and the border with the village of Cadier. It is possible that Cadier and the hamlet of Honthem on the Eckelrade plateau were also founded from Heugem.

The seigneurial rights to Heugem were granted by the Prince-bishop of Liège to the seigneur of Valkenburg by way of the Duke of Limbourg and the Duke of Brabant. In 1363 Walram of Valkenburg, the seigneur of Born and Sittard, presented Johan III of Gronsveld with the village of Heugem. From that moment on, Heugem became a fixed part of the property of the seigneurs of Gronsveld. Possible feudal ties to Liège are no longer found. In any case, in the middle of the fourteenth century, Heugem had its own *schepenbank* that adjudicated capital-crime and minor cases. It is a fact that the *schepenen* of Heugem, out of respect for old historical ties, went to the *schepenen* of Liège as late as the seventeenth century to obtain from the latter a judgment by referral (*hoofdvaart*). It seems that, originally, the seigneurs of Gronsveld did not possess much land in Heugem. Later landed property can be traced almost in its entirety to the manor of Ter Warden, which only passed to Gronsveld in the fifteenth century. Property subject to *keurmede*, however, was in effect found there. It probably emanated from the original manor of the Prince-bishop of Liège.

East of Eckelrade lays the hamlet of Honthem, which like other villages on the plateau, originated as a result of cultivation, probably undertaken from Heugem. Miniscule Honthem had its own *schepenbank* with jurisdiction over capital-crime and minor cases (earliest record in 1512). The referral by Honthem of a case to Heugem (*hoofdvaart*) is evidence of the old ties between the two villages. It proved not possible to determine with certainty how and when Honthem became the property of the seigneurs of Gronsveld; it may have occurred simultaneously with Heugem. In any case, Honthem's cultivation history is clearly dissimilar to that of Eckelrade and Gronsveld. It had no land in which the seigneurs of Gronsveld had full title nor did it contain feudal property. Honthem did have several farms subject to heriot (*keurmede*).

The feudal rights to the village of Slenaken also formed part of the early possessions of the seigneurs of Gronsveld. This was first referred to in an official document drawn up by the local (administrative and) judicial authority (*schepenen*) of Slenaken dating from 1371. The authority adjudicated capital-crime and minor cases. Nothing much can be said about the medieval development of Slenaken. Its village centre must be very old; in later years a number of neighbouring communities (*buurtschappen*) were developed. Although the seigneurs of Gronsveld did not possess much land in Slenaken, but they did hold property subject to *keurmede* and *cijns*. It is debatable, however, whether this can be traced back to ancient possessions, but the rights to the local forests may be very old rights indeed.

What is referred to as '*buitenlenen*' or '*uitbeemse lenen*' (extraneous feuds) belonged to the earliest possessions of the seigneurs of Gronsveld. The most important were the feuds in Holset and Vaals, namely Vaalsbroek, and the manors of Holset and Einrade. In addition, there were a large number of small feuds. The presence of Gronsveld in Holset is visible until 1237. Several manors in the seigneurie of Oost, virtually adjacent to Gronsveld and Heugem, were major extraneous feuds.

For quite some time the seigneuries of Sint-Maartens-Voeren and Oost (inherited around 1370) were governed from Gronsveld, although, officially, they fell within the authority of Brabant and were never part of the Land of Gronsveld. Inhabitants of Oost did on some occasions avail themselves of the judicial services of Gronsveld.

At the end of the Middle Ages, the Land of Gronsveld had a judicial organisation, which clearly shows how the land came to be from separate villages. There were four local courts (*schepenbanken*), which adjudicated capital-crime and minor cases, namely those of Gronsveld, Heugem, Honthem and Slenaken. In addition, Gronsveld had a seigneurial feudal (manorial) court, which functioned in any case from the last quarter of the fourteenth century. The local *schepenbanken* formed part of a pyramid of referral and appeal, which ran from Slenaken to Gronsveld and from Gronsveld by way of Aachen to the *Reichskammergericht* and later also directly to the *Reichskammergericht*. Judicial procedure ran from Honthem by way of Heugem to Liège and ultimately to the *Reichskammergericht*. Lodging an appeal with the manorial court was controversial.

The Seignurs of Gronsveld from the Fifteenth until the End of Eighteenth Century

The marriage of Diederik I van Bronckhorst-Batenburg to Johanna van Gronsveld in 1425 formed the beginning of a relation between the families Bronckhorst-Batenburg and Gronsveld that lasted nearly three hundred years. The Bronckhorst family, who during the fourteenth and fifteenth century became divided along different lines, belonged to the ancient nobility of the Guelders river area. Their status was comparable to that of the Van Gronsveld family. It is not certain whether Diederik I actually ruled over Gronsveld. Not much is known about his son, Hendrik I, who ruled from approximately 1475 until 1493. He acquired important possessions in the Lower Rhine region through his marriage with Johanna Catharina van Alpen. The Alpen inheritance also provided direct access to the inner circle of the Duke of Cleves. With hindsight it has become evident that this was the beginning of an unambiguous repositioning of family interests. For 150 years the property in the Duchy of Cleves produced a substantial part of the income on which the prosperity of the family was funded. Thus, the interest shifted, also in subsequent generations, from Brabant and Liège towards Cleves and later to the Lower Rhine Westphalian Circle (*Kreis*) and the Empire.

Hendrik's son, Diederik II van Bronckhorst-Batenburg (1493-1508) is the earliest example. He became one of the most influential noblemen at the court of Cleves and supported the Duke in his battle against the Duke of Guelders. It was important to the family status that Diederik was elevated in 1498 by the Roman King Maximilian to the estate of *Reichsfreiherr*. On that occasion, both Gronsveld and Rimburch were declared immediate seigneuries.

Diederik's son, Johan I van Bronckhorst-Batenburg (1508/1511-1558/1559) also served in various capacities in the administration of Cleves. As a result of his loyalty to Duke Wilhelm of Cleves, he found himself in dire straits during the conflicts between the Duke and the Emperor Charles V. Upon the Duke's capitulation in 1543 under the Treaty of Venlo, Johan was obliged to concede Brabant's feudal rights to Rimburch, which lost its status of immediate seigneurie.

Willem van Bronckhorst's rule (1558/1559-1563) did not last long enough to be discussed in detail. Upon his death, his minor sons, Jost and Johan, received a proper academic education. They were elevated to the estate of imperial counts in 1585. On the grounds of

their elevation and title, they laid the foundation for the family status and the concomitant rights enjoyed by the family in the seventeenth and eighteenth century. Jost married into his own class with Countess Anna of Oostfriesland, granddaughter of the Emperor Maximilian, while his brother Johan married Sybilla von Eberstein, a descendant of an ancient family of counts from Schwaben. The marriage created rights to the county of Eberstein.

Sixteenth-century religious controversies also led to division within the various branches of the van Bronckhorst-Batenburg family. Not much is known about the religious conviction of the Gronsveld branch, but it may be inferred from the few data available that they continued to profess the catholic faith.

Jost van Bronckhorst-Batenburg ruled from 1586 until 1588, the year in which he fell in battle. He was succeeded by his brother, Johan II van Bronckhorst-Batenburg. As a count ruling over an immediate territory, he was given access to the Lower Rhine-Westphalian Circle and looked for affiliations within these circles to protect his interests. In the meantime, Gronsveld itself suffered greatly from the consequences of the Eighty Years War in the Meuse valley. It was during the reign of Johan II that for the first time a serious effort was made in Gronsveld to collect taxes for the Empire. This and the demands for seigneurial services led to serious clashes within the county.

Even more so than his ancestors, Count Johan II cast his eyes towards the Empire. This approach was continued by his successor, Jost Maximiliaan (1617-1662), who, because of his military career in the service of Bavaria, became involved in various important military operations during the Thirty Years War. At the end of his career he was a field marshal (*Feldmarschall*). In a manuscript entitled '*Coemoedia Gronsfeldiana*', which originally was composed to serve as an *apologia*, he left autobiographical notes pertaining to his war experience. These were later used in Eberhard Wassenberg's *Teutsche Florus* on the history of the Thirty Years War. After 1648 Jost Maximiliaan served as a diplomat in the service of the Emperor and was the co-founder of the Lower Rhine-Westphalian *Grafenkollegium*. As a result of the latter, he became an advocate for the counts in the north-western part of the Empire and successfully campaigned for voting rights in the *Reichstag*.

Jost Maximiliaan was succeeded by his son, Johan Frans, who also opted for a military career in the service of the Emperor. He fought in the battle against the Turks and in the War of the Spanish Succession, ending his career as military governor of Luxemburg. His first marriage to Countess Eleonore Philippine von Fürstenberg remained childless. From his second marriage to Countess Maria Anna zu Toerring Jettenbach a daughter was born, but this child died at a very early age. With the passing of Johan Frans in 1719 the male line of the house of van Bronckhorst-Batenburg died out in Gronsveld. The county passed to his widow, Maria Anna zu Toerring Jettenbach.

By opting for a military career, the counts of Gronsveld belonged to a group of noblemen from the Meuse valley, who in the sixteenth and seventeenth century managed to rise all the way to commander in the service of either the Emperor or a prince. This did not only hold true for Jost, Jost Maximiliaan and Johan Frans van Bronckhorst-Batenburg, but also for some of their brothers. By this choice, the family focused on perspectives within the Empire. Another good example, outside the military context, is Count Otto Willem van

Bronckhorst-Batenburg, one of Johan Frans' brothers, who was appointed *Weibbischof* (suffragan bishop) of Osnabrück. There must have been a financial reason for this orientation on the Empire. The small county of Gronsveld could not provide for all children commensurate to their status. A military career, however, carried great risks as well. Jost Maximiliaan was almost ruined and Johan Frans suffered a chronic lack of funds as well. Financial problems are the main theme throughout the family's seventeenth-century history and made that, together with family strife, its possessions, which once upon a time had been sizeable, little by little melted away. Thus, in the course of a single century, the seigneuries of Oost, Sint Maartens-Voeren, Rimborg, Eberstein, and eventually Slenaken in 1728, were lost.

Although the Counts van Bronckhorst-Batenburg very often did not reside in the county, they nevertheless considered Gronsveld their family base. It also served as their final resting place from the middle of the sixteenth century onwards, as they were laid to rest in the church of St. Martin. Through their contributions towards its restauration and its interior, they made the church into a type of a family mausoleum. Jost Maximiliaan is remembered in particular for his involvement in the founding of the civic defence guard (*schutterij*) of Gronsveld and for his role as the main initiator of the construction of the windmill.

Upon the death of Johan Frans van Bronckhorst, the county of Gronsveld passed to his spouse, Maria Anna zu Toerring Jettenbach. She remarried with Claude Nicolas d'Arberg Valengin. Of this marriage a single daughter was born, Maria Josepha, who in 1746 married her cousin, Maximilian Emanuel von Toerring Jettenbach. Maria Josepha died in 1753 and Maximilian Emanuel passed away in 1773. He was succeeded by his youngest brother, August Joseph. The latter became the last ruling count of Gronsveld.

The rule of Claude Nicolas d'Arberg Valengin (1720-1731) constitutes a sad period in the history of the county. A substantial part of the rights to which the count was entitled, were given in tenure to a fortune seeker from Wallonia, who subsequently found himself in serious conflict with *drossaard* Lebens, the highest representative of the count in Gronsveld, and the population of Gronsveld. The administrative anarchy into which the county descended, serves as a fine example of problems that spun out of control when factions within a small, immediate territory opposed each other. The possibility of outside intervention was highly limited.

After the death of Maria Anna zu Toerring Jettenbach in 1730 and that of Claude Nicolas d'Arberg Valengin shortly afterwards in 1731, a legal battle was fought over the guardianship of their minor daughter, Maria Josepha. After her uncle, Ignaz Felix zu Toerring Jettenbach, had been appointed as her guardian, the county once again enjoyed a degree of peace and quiet. The authority of the count remained weak during this transitional period. Only in the second half of the eighteenth century under Maximilian Emanuel and August Joseph zu Toerring Jettenbach did orderly relations return.

Although the Toerrings were part of Bavarian high nobility and as of 1630 bore the title of 'imperial count', they did not possess an immediate territory. Owing to their possessing Gronsveld, they also became an imperial estate, thus acquiring a seat and voting rights in the Lower Rhine Westphalian Circle and the *Reichstag*. The fact that they possessed

Gronsveld not only increased the status of the Toerrings. They also intended to make the county economically viable. In particular during the administration of Joseph Anton Prummer and Wolfgang Zollner, their two consecutive representatives in Gronsveld, this met with some success, but the county was never a great source of income. The counts themselves never visited Gronsveld, but ruled from a distance through frequent correspondence. Their style of ruling was, in a few catchwords, autocratic and formal, aloof while at the same time focused on detail, thrifty and conservative, but also enlightened, very direct vis-à-vis their subordinates, just and certainly not unsympathetic towards the population.

The rule of Count August Joseph ended in 1795 as a result of the incorporation of Gronsveld into France. The claim for compensation was eventually settled by the 1803 *Reichsdeputationshauptschluss*, a decision of the last *Reichstag* session. The imperial abbey of Gutenzell was awarded as reparations, but the imperial county of Gutenzell only lasted three years, because in 1806 the territory was annexed by the Kingdom of Württemberg. After 1815 the Toerrings, as the former possessors of the immediate county with voting rights, acquired the status of 'mediatised' *Standesherren* in Germany, thereby becoming the equals (*ebenbürtig*) of the ruling royal houses.

Administrative Structures and Judicial Organisation from about 1500-1796

The authority of the counts over Gronsveld was passed down through succession. At the beginning of his rule, the count took possession of the county through official acts performed before the manorial court of Gronsveld, after which he was inaugurated by his subjects. There is a perception that, because of family problems, on occasion restraint was exercised where large public manifestations were concerned. Two detailed records of such inaugural ceremonies from the second half of the eighteenth century have been preserved. The protocol described by these records provides an impression of the views of the relations between the count and his subjects.

The other side of the coin were the public mourning ceremonies upon the death of the count or his relatives. Not much is known about the interment of members of the van Bronckhorst-Batenburg family in the church of St. Martin in Gronsveld. In the second half of the eighteenth century, burial services were made into meticulously directed, baroque pageants intended to show off the status and authority of the deceased before the invited guests and a large crowd of curious bystanders.

The count ranked as the supreme lawmaker of both procedural and substantive law within the county. In the event of uncertainty as to the interpretation of the law, he was also entitled to provide such interpretation. His legislative powers still kept him within the limits of the imperial laws, but he was given the authority under a salvatorian clause (*Salvatorische Klausel*) to depart from these. A certain hierarchy can be observed in the application of legal rules and regulations in the administration of justice. First, the legislation of the count, as ruler of the territory, was applied. If this proved insufficient, local customary law or rules of law of the Holy Roman Empire were invoked. And, finally,

justice could be inferred from legal rules and regulations of neighbouring territories, such as the Duchy of Brabant or the Prince-bishopric of Liège.

There are also eighteenth-century examples of local ordinances issued by the local judicial authority (*schepensbank*) and by the count's representatives. Official assent by the count does not seem to have been required. It is not known whether application of canon law required a formal right of '*placet*' (assent), but legislation by clerical authorities was viewed with scrutiny. Although, due to the defective preservation of records, it is very difficult to obtain a clear idea of the total volume of legislation, but rule-making seems to have been done on a limited scale. The most voluminous example of a body of law is the *Rechtsordnung* for Gronsveld dating from 1671, which mainly dealt with property law and inheritance law. The wording had been almost literally taken from the 1663 '*Cöllnische Rechts-Ordnung*', with the exception of the chapters on feudal property rights, rules on heriot (*keurmeden*) and procedural law, which originated in Gronsveld.

In the sixteenth and seventeenth century, the counts hardly ever resided in the county; no count ever paid the county a visit after 1730. Until the beginning of the eighteenth century, written communication was often cumbersome. It took until the rule of the counts zu Toerring Jettenbach before, as a result of extensive correspondence, direct involvement by the count became more frequent. This meant that in almost all cases from the sixteenth century until 1795 the count's exercise of authority took place by delegation. This ruling from a distance was responsible for the difference between the count's official authority and the actual power as exercised by his subordinates. The phenomenon also existed in other immediate territories, where the seigneur lived in far-away places. In this study the consequences of this in relation to Gronsveld have been examined, but more research is to show what effect this generally had on the administrative culture within small territories. Examples found in Gronsveld do reveal that, due to a lack of control and supervision, the count's public officials often had more room to manoeuvre than was desirable. This was especially the case where various offices were performed by a single person.

In the sixteenth century, the principal officials in the Gronsveld administration comprised the *scholtis* (chief judicial officer), the *drossaard* (the count's highest representative) and the *rentmeester* (the steward), and after 1750 the count's representative, alternately holding the title of 'secretary', 'commissioner' or 'director'. A continuous overview per office is hampered by the practice of joining offices. Not counting the occasionally engaged legal advisors and possible lower staff, such as a scribe or a messenger, in the main, two functionaries, the *drossaard* and the steward, were involved in the administration and management of the count's property and finances.

The duties of these officials were laid down in instructions. Of these very few have survived with regard to the sixteenth, seventeenth and the early decades of the eighteenth century. Only with the aid of a number of instructions from the thirties of the eighteenth century can a better insight be gained as to their substance. They were aimed at defending the count's rights and financial interests, but also contained rules on the exercise of public authority. Examples are the steward's special powers when public debts had to be claimed through the court.

The persons involved in the public administration of the county typically belonged to families whose members shared certain posts or offices among themselves. In most cases, such governing families were replaced after two or three generations, often after disputes with the count over their financial management. The transition could take on the character of a settlement of old scores, such as the one between the supporters of the old *drossaard*, Kicken, and the new *drossaard*, Lebens. The system of governing families proved resistant to the arrival of foreigners. This is illustrated by the union, though marriage, between county commissioners Joseph Anton Prummer and Wolfgang Zollner from southern Germany and the governing Lebens family.

The openly sharing of posts among themselves was not viewed as reprehensible. It certainly did not automatically lead to incompetence, in as much as people did invest in education and experience and tradition could benefit the continuity of the administration. The disadvantages are found mainly in other areas. The greatest danger was the commission of fraud involving to the count's finances. Poor control and non-transparent systems of bookkeeping provided ample opportunity. The malfeasance committed by steward Joannes Matthias Oligschläger throughout the thirties and forties of the eighteenth century was perhaps the most spectacular. Even measured by the standards of that period, it was exceptionally disproportionate.

The counts of Gronsveld were not blind to these problems, but it is not always clear whether they consciously factored in such risks. In spite of their strictness and mistrust of subordinates, even the business-like counts zu Toerring Jettenbach of the second half of the eighteenth century were undeniably somewhat naive in this area. They probably thought that by appointing countrymen as their representatives, they had found loyal staff, but this assumption was not always borne out by fact.

After assuming his position in 1752, it took Commissioner Prummer many years of toil to bring order to the accounts of the count's domains. By improving tenure policy, investing in forestry and reorganising debts, he managed to increase the county's profitability. However, even he became entangled in local intrigues. At the end of his career, he left the county in a bad state of repair as a result of his physical and mental decline. The results achieved by him were nevertheless quite robust. His successor, Wolfgang Zollner, carried on in the vain of his predecessor, but unlike Prummer, who had mainly focused on increasing the county's profitability, Zollner also developed plans to improve the people's standard of living. As a result of political unrest at the end of the eighties of the eighteenth century and the subsequent invasion by the French, little was realised in the end.

In as much as the archives of the local administrative and judicial authorities (*schepenbanken*) of Gronsveld, Heugem and Honthem were virtually destroyed (only those of Slenaken have survived), it is difficult to gain an exact picture of the external legal history of these *schepenbanken* and of the administration of justice. The organisation of the judiciary as existed in the Late Middle Ages did not undergo a fundamental change during the Early Modern Period. The *schepenbanken* of Gronsveld, Heugem and Honthem made use of the same personnel. In pooling their human resources, the well-known phenomenon of family government emerged, although it was almost impossible to find

suitable staff prepared to work for a pittance. A complete panel of seven *schepenen* was a rare phenomenon. In many cases, the *drossaard* or the secretary also doubled as judges. Court sessions were usually held in Gronsveld and the archives were kept there as well. Only the *voogdgeding*, three-monthly court hearings on local community matters, was still held in each location separately. An administrative merger did not take place in the end and court records continued to be kept separately.

Schepenbanken were sometimes belittlingly referred to as ‘farmers’ courts’, which is understandable to a certain degree. The manner in which in the turbulent twenties of the eighteenth century the composition of the *schepenbank* would change every couple of months, for instance, inspired little confidence in the capabilities of the persons appointed. There were justified complaints about abuse and malfeasance in later years as well. It is debatable, however, whether the members of the *schepenbank* should be held accountable for all of this. Officially, they conducted the proceedings and passed judgment. In practice, however, their role was mainly limited to monitoring expediency. The secretary and the *drossaard* occupied themselves with drafting legal documents. In complex cases, the opinion of a town lawyer was sought, which was subsequently adopted in its entirety as judgment.

Until the beginning of the seventeenth century the following four types of proceedings may be distinguished: the ‘*voogdgeding*’ dealing with local community matters; ‘*ordinaris*’ proceedings in civil matters and minor criminal cases, ‘*extra-ordinaris*’ proceedings in criminal cases and the ‘*gemeyne (in)quest*’, in which cases of improper conduct were heard. All male inhabitants were required to attend or to be represented at the *voogdgeding*, which was organised by each *schepenbank* thrice annually. During the sessions, claims of a public-law nature could be brought, such as debts owed to the count or the church. In addition, judgment was passed on infringements of local ordinances and ordinary civil proceedings could be instituted. Upon conclusion of the *voogdgeding*, cases that had not been finally disposed of could be continued in the fortnightly *ordinaris* proceedings or in the *genachtigen* (nightly sessions). New civil cases could also be brought during these sessions. Urgent criminal cases could be tried more quickly in *extra-ordinaris* proceedings. The annual *gemeyne (in)quest* was held in each location separately and probably lasted until the beginning of the seventeenth century. These proceedings concerned the punishment of conduct contrary to public morals or the commandments of the Church.

From 1671 onwards the Gronsveld *Rechtsordnung* was a source of applicable substantive and procedural law. However, only the chapters on property subject to *keurmede* (heriot) and property given in feud, the prohibition against *in manu mortua* property and procedural law were probably applied on a regular basis. For the remainder, inspiration was derived from a mishmash of laws from Liège and Brabant, imperial law and local customary law. Full consensus on the applicable law did not exist, incidentally, among the *schepenbanken* as is evidenced by the differences in procedural fees and court terms.

The manorial or feudal court of Gronsveld as existed from the end of the Middle Ages, hardly underwent any organisational change in the Early Modern Period. In 1710 the position of feudal lieutenant became a hereditary office, but in the thirties of the

eighteenth century the count reacquired these hereditary rights. The offices of feudal lieutenant and vassal were held by the count's highest representative (*drossaard*), the chief judicial officer (*scholtis*) and the *schepenen*, so they were closely interconnected with the *schepenbanken* where personnel was concerned. In some instances, proceedings were brought simultaneously before the manorial court and the *schepenbank*, but the records of these proceedings remained separate.

The substantive and procedural feudal law of Gronsveld laid down in the 1671 *Rechtsordnung* was probably based on the *Lebenordnung* from 1593, which has not survived. Its procedural law followed the procedural law of the *schepenbanken*, wherever possible. From the second half of the eighteenth century onwards hardly any cases were brought before the manorial court.

As regards the number of feuds, the manorial court had reached its peak in the sixteenth century. A period of steady decline followed. As a result of the sale of the seigneuries of Sint Maartens-Voeren, Oost and Slenaken, the feuds within these were lost. A constant problem concerned the discipline of reacquiring a feud by way of commendation before the manorial court upon the death of a vassal (relief) or the transfer of feudal property. For this reason, it was not easy to keep an orderly feudal administration. A source of constant concern was the jurisdiction over the 'extraneous' feuds in Vaals and Holset, because they were situated in foreign territory. Relations only stabilised in the middle of the eighteenth century.

Problems relating to appeal are a predominant issue throughout the history of both the *schepenbanken* and the manorial court. The medieval referral process of Slenaken by way of Gronsveld to Aachen and Honthem by way of Heugem to Liège remained intact until the seventeenth century. The transition from referral (*hoofdvaart*) to appeal was very gradual. From the beginning of the sixteenth century the *Reichskammergericht* served as the highest appellate court. From the end of the sixteenth/the beginning of the seventeenth century the position of the *Schöffentuhl*, the royal court of Aachen, came under pressure, because it was seen as 'superfluous' court of interim instance. This did not only hold true for the relation between Gronsveld and Aachen; other immediate locations wished to terminate this procedure as well. Until the thirties of the eighteenth century regularly disputes on the subject arose in Gronsveld, in which on the part of Aachen physical violence was not shunned.

From the final decades of the seventeenth century onwards, the alternative offered in Gronsveld to lodging an appeal in Aachen consisted in the appointment by the count of a lawyer to serve as appellate commissioner. Similar developments have been found at other locations. In Gronsveld the office of appellate commissioner never evolved into a proper appellate court as there were simply too few cases to justify such a court. Nevertheless, this means of appeal meant considerable savings in time and money for parties that wished their case to be heard on appeal. In addition, it led to a considerable drop in appellate cases before the *Reichskammergericht*. First-instance cases continued to be brought before the *Reichskammergericht*, if the respondent was a person with an allegiance to the Holy Roman Emperor, such as the count.

The manorial court of Gronsveld experienced similar problems with the *Schöffentuhl* of Aachen as an interim-instance court. From the beginning of the sixteenth century onwards appeal was directly lodged with the *Reichskammergericht*, but there was also the possibility of appeal with a temporary court composed of 'stronger vassals'. In the middle of the seventeenth century, the *Schöffentuhl* of Aachen tried to get its foot in the door in these proceedings, but its attempt ultimately failed. Since in the course of the eighteenth century hardly any cases were brought before the manorial court of Gronsveld, appellate cases no longer came up.

In Chapter 15, an inventory is provided of all rights and fixed incomes to which the count, as the seigneur of Gronsveld, was entitled, with the exception of the right to legislate and the right to administer justice, which are discussed separately. The list comprises considerably more than what is usually regarded as 'classic' seigneurial rights. In a small territory, such as Gronsveld, the legal, economic and (also) symbolic aspects of rights were particularly intertwined. This is also evidenced by contemporary lists, in which all sorts of rights are randomly summed up. Systematic classification of these will lead to confusion rather than clarity: if approached from an economic perspective, they may be experienced in quite a different way than if approached from a legal perspective. Neither will such a systematic classification contribute much to the actual significance attached to these rights. In the literature, the right to administer justice, for instance, is seen as the core of the seigneurie, but the actual involvement of the seigneur in administering justice was not significant nor was the income gained from it in most cases. Although in the sixteenth and seventeenth century the right of coinage was of great value to the seigneur of Gronsveld, as it symbolised territorial independence, contrary to what one would expect it did not produce much financial gain. The right to propose members of the clergy (*collatio* and *jus patronatus*/right of patronage) may be mentioned as a final example of the difference between theoretical significance and importance in practice. Usually, these rights are not seen as seigneurial rights, but in the hands of the count of Gronsveld they afforded him legitimacy as a public authority to intensively interfere in the personal and business affairs of the church. Similar situations obtained in other small immediate territories.

These rights did not form a static whole. A standard core of rights did exist, but for the remainder they came and went. The earlier mentioned right of coinage may serve as an example. After 1719 the right was no longer exercised in Gronsveld. A 'novelty' on the other hand, although of very little actual significance, was probably the application of the *Jodenregaal*, a form of taxation imposed on Jews residing within the county.

The accounts of the sixteenth-century stewards show a close resemblance in the manner in which income was accounted for in the eighteenth century. This also reflects the conservative manner in which these rights were exercised. To both the seigneur and his subjects these were narrowly defined duties and obligations. Changing these was hardly possible or permitted. The revenue from monopolies, licenses and taxes narrowly produced half of the total income. Most income was derived from ordinary land tenures or land leases, tithes and land tax. Since the fixed rates attached to these were often paid in kind, especially grain, conversion of the revenue to money was greatly affected by the

going market price. It took until the second half of the eighteenth century before the switch from grain tenures and grain levies to fixed sums of money led to a considerably improved return.

Wherever the available sources allowed, a description is given in this study of the legal significance and economic value of each right held by the count of Gronsveld. However, completeness cannot be guaranteed. Some rights have pronounced aspects. The right of coinage, for instance, takes up a special position both in terms of its origin and symbolic value and its supervision.

The extensive attention paid to the rights of patronage and *collatio* is not coincidental. These rights were used, not always successfully, to conduct church policy at local level. The appointment of Bavarian clergy in the eighteenth century serves as a clear example. The value attached to this right is demonstrated by the fact that even after 1795, when seigneurial rights had already been abolished and Gronsveld had been incorporated into France, the count still interfered in the appointment of parish priests. Especially in the second half of the eighteenth century, an attempt was made to get a grip on the management of church property.

Chapter 16.2 contains a survey of the taxes the count of Gronsveld, as the imperial estate, had to pay to the Empire. These concerned payments for the benefit of the defence of the Empire, the maintenance of the *Reichskammergericht*, the Lower Rhine-Westphalian Circle and the Lower Rhine-Westphalian *Reichsgrafenkollegium*, including the latter's representation in the *Reichstag*. The 1521 *Wormser Reichsmatrikel*, the Imperial Register of Worms, which listed all taxable imperial estates, formed the legal basis for taxation.

The taxes for the defence of the Empire were calculated in what was called *Römermonate* (Roman months), the amount required to sustain an army of (rounded off) four thousand horsemen and twenty thousand foot soldiers for one month. The Register laid down which *simplum* (part) an imperial estate had to pay in this Roman month. The actual tax demand consisted of the number of required Roman months multiplied by the *simplum* or a multiple thereof, e.g. three or nine times, dependent on the actual size of the army. The basic size of the imperial army as fixed in the sixteenth century was revised in 1682 in the *Reichsdefensionalordnung* (Imperial Defence Regulation). The Regulation governed the number of troops each Circle was obliged to provide and the amount of the *simplum* each imperial estate was required to contribute. For the Lower Rhine-Westphalian Circle this amounted to a total of 1,321 horsemen and 2,708 infantrymen, not counting the '*prima plana*' consisting of the army staff and lower-ranking officers. These numbers continued to be the standard throughout the eighteenth century.

The amounts referred to in the *simplum* were also used as a basis for the levies imposed for the benefit of the Lower Rhine-Westphalian Circle and the *Reichsgrafenkollegium*. The *Reichskammergericht* was funded through a semi-annual contribution called *Kammerzöler*. The relevant amounts listed in the Register of Worms were subsequently several times adjusted.

It is difficult to conduct research into the precise tax burden of the county of Gronsveld on the basis of the Gronsveld archives, in part because the sources are limited and in part as a result of the various setoffs, discounts and the moving around of troops within the

army. After 1682 the *simplum* for Gronsveld amounted to twelve *Rheinische Guldens* and after 1760 to eighteen *Rheinische Guldens*. In as much as for each Roman month the *simplum* was multiplied by a factor of three in most cases, the average monthly payment came to forty *Guldens* (three times the basic rate plus additional costs), not counting the *prima plana*. However, in times of war the amount could be ultimately considerably larger due to the large number of Roman months and the multiplication of the *simplum*.

Roman months were only levied for defence purposes and for wars conducted on behalf of the Empire, not for wars between the imperial estates themselves. The most important wars in which the Empire was involved, concerned the battle against French expansion at the end of the seventeenth and the beginning of the eighteenth century and the Seven Years War (1756-1763), but particularly the wars against the Turks, which regularly flared up from the sixteenth century onwards. At regular intervals, a reference is found in the Gronsveld records to a 'Turks tax' (*Türkensteuer*) imposed for that purpose.

The payment ethics of the individual imperial estates often left much to be desired. Shortfalls were created by the lack of desire or incapacity of an imperial estate to pay, but they were also the result of a defective collection system. Large arrears were not a rarity. In the second half of the eighteenth century, for example, Gronsveld needed to draft a regulation in order to clear the arrears in *Kammerzieler* payable for the benefit of the *Reichskammergericht* that had accrued over many decades.

Under the taxation system, the seigneur as imperial estate was made responsible for the levying of taxes, but the amount payable was met by the subjects. Within the county of Gronsveld this held true for the land tax, a levy on *réel* (realty), which the landowners (*geërfden*) had to cough up. Land tax was probably introduced by Count Johan II van Bronckhorst-Batenburg at the end of the sixteenth century. This was met with much resistance from the landowners, especially those Maastricht institutions that owned the most land within the county. Such resistance was prompted in part by the fact that these were new taxes, but it was mainly based on the view held by those from the city of Maastricht that they were exempt from taxes imposed on their properties outside the city. In addition, the people from Maastricht categorically refused to contribute, together with the inhabitants of the county, to the 'personal' taxes on households and livestock. These levies were used for the purpose of paying the claims laid by the armies that passed through. The stance taken by the landowners from Maastricht also caused considerable problems in other neighbouring villages. Precisely because of these fundamentally different views of tax exemption, this study offers a more in-depth reflection on the causes underlying the issue.

After a number of cases before the *Reichskammergericht*, the dispute between the count and his subjects was settled in 1611 in the sense that the landowners were prepared, in principle, to pay land tax. However, in the course of the seventeenth century and the first half of the eighteenth century, discord over such taxes flared up again at regular intervals. This resulted in new regulations on the institution, collection and destination of taxes. Relations came under heavy fire when after 1750 the financial consequences of the War of the Austrian Succession needed to be dealt with. In the end, the count's representative, Prummer, managed, after difficult negotiations, to have the costs of supplies to the armies characterised as realty, so that they became payable from land tax.

In the seventeenth and the beginning of the eighteenth century, the landowners did act jointly when problems arose over issues of taxation, but this did not amount to an enduring collective. Only on the occasion of an agreement in 1739 did such collectiveness take on a more solid form, when a protocol was drawn up relating to meetings and the voting rights to which the various interested parties were entitled. Annual budgets and annual accounts were adopted. From approximately 1744 onwards, references are found to such collective representations as '*standen*' (estates) and '*standen en geërfden*' (estates and landowners) of the Land of Gronsveld. In the majority of cases, estate meetings were held annually and dealt almost exclusively with taxes. In spite of this limited agenda, the formation of these meetings can be viewed as a step towards state formation, which had already started at the end of the Middle Ages where large principalities were concerned, but which now also manifested itself in small territories. Similar developments are found in the immediate territories of Wittem and Wylre.

In addition to an organisation of landowners, the county had also five local administrations, namely those of Gronsveld, Eckelrade, Heugem, Honthem and Slenaken. These consisted of a collective of inhabitants, which aimed to defend common interests, in particular the common pastures on which the inhabitants put out their livestock to graze. From the end of the sixteenth century onwards an important task was added: the levying of personal taxes on households and especially livestock, with which the claims of passing armies could be met. Money was also borrowed for this purpose, with communal property as collateral and the inhabitants standing surety.

It is not entirely clear when these separate local collectives were formed. The municipalities of Gronsveld, Heugem and Slenaken originated in the Middle Ages. The fact that the inhabitants of these villages shared common pastures is of relevance as well. Eckelrade and Honthem seem to have instituted their local municipal bodies only at the end of the sixteenth century, mainly as a result of the levying of personal taxes with which the military claims were paid. They had hardly any common land.

Local decision-making was the prerogative of the male heads of all the households. Although the meetings of the municipal bodies were, for practical reasons as well, often linked to the *voogdgeding* (for instance for swearing in officers), these two gatherings must not be seen as one and the same. The *voogdgeding* heard court cases, the municipal assembly did not.

As a collective that owned common land as well as held claims to common debts, the municipal body had legal capacity. Whereas it was easy to legally bind the collective entity, the concept of separate legal capacity was not yet well-developed. Where financial obligations were concerned, the inhabitants often remained severally liable in addition to the liability of the municipal body. Originally, the people were represented by a small number of persons, who were specifically appointed for that purpose, but from the end of the seventeenth century onwards references to '*dorpsmeester*' (village master) and '*burgemeester*' (burgomaster) are found. Their principal duty was to draw up tax lists. The municipal body also appointed the rural police officer (*veldbode*) to guard the fields and the common pastures.

The count and his public servants followed the activities of these local administrations, especially those of the burgomaster, with suspicion. At the end of the eighteenth century, for example, the battle against the introduction of tithes on potatoes was seen as opposition to the authority of the count and a waste of money at the expense of the inhabitants. For this reason, an attempt was made to curtail the role of the burgomasters and to counter the formation of financial reserve.

Final Observations

It is difficult to arrive at a single general conclusion that fully covers the large number of subjects discussed in this study. By focusing on the county of Gronsveld, it may seem that the author has ascribed a key role in history to this area. This obviously does not correspond with historical reality. Various small independent territories in the vicinity of Gronsveld were part of the Holy Roman Empire of the German Nation. In that respect, the position of Gronsveld was not exceptional. This is certainly not the case when a comparison is made with present-day Germany, where in the past dozens of such counties formed part of the Holy Roman Empire. An attempt is made below on the basis of a number of catchwords to put together a 'profile' of the county during the Early Modern Period. However, such a profile does not necessarily apply to Gronsveld alone.

The first characteristic may be summarised by the word 'isolation', which refers to political isolation rather than geographical accessibility. To the counts who made their careers in the service of the Emperor or the kings of Bavaria, or to the Counts zu Toerring Jettenbach who resided in Bavaria, the concept of the Holy Roman Empire of the German Nation was a reality. Furthermore, the inhabitants of the county were certainly aware of what was happening in the outside world, but emotionally they were quite removed from the Empire. Involvement in the decision-making of the Empire was minimal. Cooperation within the Lower Rhine-Westphalian *Grafenkollegium* and the Lower Rhine-Westphalian Circle was merely a formal affair, but no network resulted from it. Only incidental contacts existed with other immediate territories in the area, imperial estates or not. Even relations with the adjacent immediate territory of Rijckholt were business-like, formal and not particularly cordial.

The Empire became mainly of relevance to the lives of the people of Gronsveld through tax duties and on occasion through the judgments of the *Reichskammergericht*. Contributions were claimed for the defence of the Empire, but such payments could not always prevent the inconvenience caused by the armies. On the other hand, the count did not maintain a standing army, the tax-funded wars were usually fought outside the county and the status of immediate territory offered protection against unwelcome intervention of neighbours in times of conflict.

A similar distance existed between the immediate county and the surrounding 'foreign lands'. Contacts remained limited to what was strictly required, for instance to rendering assistance in criminal matters or in the event of problems regarding borders. Any closer cooperation was not envisaged. In the second half of the eighteenth century, such reservedness gained a confessional aspect in the sense that the count's catholic

commissioners in Gronsveld were not keen on cooperation with the 'Dutch' protestant authorities of the adjacent villages.

A second characterisation concerns the conservative nature of the community aimed at preserving the *status quo*. The process of 'state formation' from separate villages, which had come to a halt around 1400, had produced a complex administrative and judicial organisation. Although subsequent centuries saw some developments and adjustments in this area, this did not lead to fundamental changes. The administration performed its duties on the basis of standard procedures that equally hardly underwent change. Although conservativeness may be construed as stagnation, it also led to stability and legal certainty.

The various villages and hamlets formed closed communities which were inclined to defend their own interests rather than those of the country. This lack of unity between villages also manifested itself on occasion during conflicts with the count, when one or more villages would remain on the side-lines. This lack of solidarity was aggravated by the fact that the fiscal interests of the landowners differed from those of the inhabitants of the various village communities, especially so because the individuals and entities that owned land in the county called the tune there. The absence of consensus definitely hampered further progress. Nevertheless, there are instances in which attention for the interests of one's own village would have its advantages. The initiative taken in Eckelrade to construct its own wells or the struggle of the inhabitants of Heugem for the restoration of their church may serve as examples.

The third characterisation relates to the strength of governance and the justice system. Although much criticism could be levelled as to their quality, the situation in Gronsveld was not much better or worse than that in the surrounding territories. It is safe to say that within Gronsveld great loyalty existed to the count and the authorities of the prince. This does not mean that problems did not arise. Divisiveness among certain groups of persons could seriously affect relations within a small community, but only in a single instance did such division have a real disruptive effect. Although corruption within the administration formed a chronic problem, it often caused greater harm to the count's interests than to the interests of the inhabitants. Admittedly, the inhabitants were obliged to pay for the seigneurial rights exercised by the count, but the costs of the administration were almost fully borne by the count.

The conclusion is justified, on balance, that for centuries the county of Gronsveld was a separate, independent community with conservative tendencies, which was not exempt from internal strife, but sufficiently stable to be able to function as an independent imperial seigneurie. At the end of the eighteenth century, there were no signs that its viability was under threat.

The dismantling of Gronsveld, which ultimately lasted a decade, began on 1 February 1793 with the cry '*guerre aux châteaux*' ('war to the castles') with which French revolutionaries threw the Gronsveld archives out of the castle and then burned them. It came to an official end with the signing, on 25 February 1803, of the

Reichsdeputationshauptschluss at Regensburg, under which Count Joseph August zu Toerring Jettenbach was awarded the secularised imperial abbey of Gutenzell as reparations. The county had in effect been incorporated into France on 1 October 1795, as part of the department of Nedermaas, thus suffering the same fate as the other territories situated along the river Meuse. The majority of the Gronsveld people had probably mixed feelings about this 'unwelcome revolution'. In the short run, the revolution meant that the count's authority ended, the ties with the Empire were severed and the existing administrative and judicial systems were replaced by new institutions.

From the moment of its incorporation Gronsveld became part of a large national state for the first time in its history and the people of Gronsveld became French citizens. However, did they consider themselves French citizens? The people of Gronsveld probably suffered from the same constitutional identity problem as did the other inhabitants in the territories along the river Meuse, who after 1815 were known as 'Limburgers'. The constitutional changes of the nineteenth century, i.e. 1815: the United Kingdom of the Netherlands; 1830: Belgium; 1839: the Kingdom of the Netherlands, and 1866: the dissolution of the Confederation of German States, the *Deutsche Bund*, turned these 'Limburgers', be it slowly, into 'Netherlanders'.

As a result of these developments, gradually the county, the territory immediately bound to the Holy Roman Empire, faded from the inhabitants' collective memory. The municipality of Gronsveld of the nineteenth century still had the geographical shape of the former county. However, as a result of the municipal re-divisions of 1920, 1943, 1982 and 2011, these borders disappeared as well. What has remained intact are such visible reminders of the past as the remnants of the old castle, the old seigneurial flour mill (*banmolen*) and the church of St. Martin, in which the Bronckhorst family figure prominently. The question that needs to be asked is whether people of the 21st century will still be able to associate these 'silent witnesses' with the history of the Counts of Gronsveld. Also worth mentioning is the folklore of the '*Grote Bronk*', which takes place every four years. To this day, the customary "bird" shooting on Whitsun Monday is preceded by the reading out of a regulation issued by Count August Joseph zu Toerring Jettenbach in 1778. After the Sacrament Procession, the local traditional 'civic defence guard' (*schutterij*) discharge their rifles (*generale charge*) to salute 'its founder', Count Jost Maximiliaan van Bronckhorst-Batenburg. At their acceptance, new guard members drink beer from a tankard presented in 1828 as a gift by Count Maximilian August zu Toerring Jettenbach to commemorate the family's ancient ties with the county. These are customs that have been carefully passed down through the generations, but only a few will be able these days to coherently place them in an historical context. May this study of the 'solar feud of Gronsveld', an independent, immediate imperial county in by-gone days, serve as a link between a still visible past and a past experienced in customs.

Translated by Louise Rayar